

ALKA STARAC
Arheološki muzej Istre
Pula

UDK 930.271:312(37)

STANOVNIŠTVO KOLONIJE POLE U EPIGRAFIČKIM SPOMENICIMA

Apstrakt: Na temelju sačuvanih epigrafičkih spomenika, izvršena je analiza mogućeg sastava stanovništva rimske kolonije Pole u razdoblju od njenog ošnutka do ozakonjenja kršćanstva. Obradene su različite socijalne grupacije, od pripadnika senatorskog staleža do robova. naglašena je prisutnost istaknutih rimskih aristokrata iz najbliže okoline Cezara i Augusta, te carskih službenika - robova i oslobođenika. Prisustvo peregrina na natpisima nije zabilježeno, a isto tako, zanemari-vo je malen broj natpisa vojnika i veterana. U etničkom profilu kolonije, zamjetljiva je dominacija italjskih kolonista, koji su potpuno potisnuli starosjedioce. Od I st.n.e. sve je veći broj Grka i Istočnjaka u Poli, koji su dolazili kao robovi, učitelji grčke kulture, te kao trgovci. Doseljenici iz evropskih provincija prilično su malobrojni, što znači da su u Polu stizali isključivo pojedinačno.

Velik dio rimskih kolonija širom Evrope i u okružju Mediterana nastavio je živjeti do današnjih dana, prebrodívši sve promjene vlasti, ekonomske krize, ratove i duhovne zaokrete, epidemije i potpune izmjene sastava stanovništva, uzrokovane velikim seobama naroda, ali isto tako i postepenim, nezadrživim migracijama na manjoj udaljenosti, iza kojih je ležao ekonomski uzrok. Kolonija *Iulia Pola*, danas Pula, jedna je od njih. Temeljni i najopširniji izvor podataka o stanovnicima antičke Pole svakako predstavljaju epigrafički spomenici – u Puli i okolici sačuvan je velik broj rimskih nadgrobnih, počasnih i votivnih natpisa koji su uglavnom sistematski popisani zahvaljujući trudu generacija humanista, povjesničara i arheologa.¹ U analizi sta-

¹ Natpise pronađene na području kolonije Pole objavljivali su u manjim serijama P. Kandler, T. Luciani, R. Weisshäupl, A. Gnirs, P. Sticotti. Skupljeni su u sveobuhvatnim djelima: *Corpus inscriptionum latinarum* (CIL) V, Berlin, redakcija T. Mommsen; *Inscriptiones Italiae* (IIt) vol. 10/1, Roma, u uredništvu B. Forlatti Tamaro; *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLXX repertae et editae sunt* (ILJug), u: Situla 5, Ljubljana 1963, i Situla 19, Ljubljana 1978, u redakciji A. i J. Šašel. Preostali noviji nalazi objavljeni su u: A. Degrassi, *Epigraphica 2, Scritti*

novništva kolonije Pole obrađeno je 610 objavljenih natpisa (preko 70% svih natpisnih antičkih spomenika pronađenih u gradu i pretpostavljenom pripadajućem ageru). Nisu uključeni veoma oštećeni ili fragmentirani natpisi koji ne donose nijedan čitljiv element imenske sheme, niti поблизу oznaku zanimanja ili funkcije dotične osobe. Također nisu uključeni ni cestovni miljokazi, počasni natpisi koji sadrže samo ime imperatora ili pripadnika imperatorove obitelji, budući da govore o dnevnoj politici, a ne o elementima lokalne socijalno-etničke strukture. Ranokršćanski natpisni spomenici u potpunosti izlaze izvan okvira teme, jer promjena duhovne klime donijela je značajne promjene u grobnom ritusu, arheološkom materijalu, onomastičkim elementima i u organizaciji porodičnog života, te zahtijeva drugačiji pristup i zasebnu studiju.

Velika većina natpisa (80%) pronađena je u samom gradu ili u neposrednoj blizini, dakle par stotina metara uz prilazne ceste koje su vodile u grad, na području antičkih nekropola. Značajno je da nijedan natpis nije otkriven *in situ* nad grobom; u ranijim su stoljećima dislocirani, a mnogi su sekundarno upotrijebljeni u pojačavanju gradskih bedema, što se može dobro pratiti prema mjestu nalaza (karta 1). Jedini natpisi sačuvani *in situ* nalaze se na većim arhitektonskim cjelinama, na Sergijevom slavoluku (Ilt 10/1 72) i Herkulovim vratima (Ilt 10/1 81). Oko 20% obrađenih natpisa potječe iz agrarnog zaleđa kolonije Pole, te iz municipija Nezakcija. Veličina zemljišnog područja koje je upravno dodijeljeno Poli nije posve pouzdano definirana; prateći prirodne prepreke i prethodeći ranosrednjovjekovnoj jurisdikcijskoj podjeli među istarskim dijecezama, sjeverna granica agera morala je teći sredinom Limskog kanala, od Kanfanara, južno od Žminja preko Gočana do Barbana, spuštajući se prema istoku dolinom Raše (*Arsia flumen*), koja je ujedno bila i istočna granica Italije prema Iliriku² (karta 2). Cinjenica je, međutim, da cijela ova površina nije

vari di antichità 3, Venezia-Trieste 1967, 35-276; V. Jurkić-Girardi, „Nov prilog poznavanju edila u antičkoj Puli“, *Živa Antika* (ŽA) 28, 1-2, 1978, 361-367; V. Jurkić-Girardi, „Medolino e i suoi dintorni della preistoria al medioevo“, *Atti di Centro di ricerche storiche di Rovigno* (AttiCRSR) 11, 1981, 7-42; J. Šašel, B. Marušić, „Štirideset rimskih natpisov iz Istre, Arheološki Vestnik“ (*ArhVest*) 35, 1984, 295-322; B. Marušić, J. Šašel, „De la cella trichora au complexe monastique de st. André a Betika entre Pula et Rovinj“, *ArhVest* 37, 1986, 307-342; R. Matijašić-Ž. Ujčić, „Pula-rimska nekropola“, *Arheološki pregled* (AP) 1985, 1986, 122; A. Gruborović-Starac, „Tri rimska nadgrobna spomenika iz Valbandona“, *Jadranski Zbornik* (JZ) 14, 1990-1991, 33-50.

² P. Kandler, *Notizie storiche di Pola*, Parenzo 1876, 134; B. Schiavuzzi, „Attraverso l'agro colonico di Pola“, *Atti e memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia Patria* (AMSIA) 24, 1908, 91-171, 91.; B. Benussi, „Momenti principali nella Costituzione Municipale Polese“, AMSIA 33, 1921, 71-87, 73.; C. De Franceschi, „La toponomastica dell'antico agro polese desunta dei documenti“, AMSIA 51-52, 1939-40, 119-199, 124-7. U novije su vrijeme iznesene pretpostavke da je ager pri osnutku bio manjeg opsega, a tek u III st. proširen do Raše i Limskog kanala: L. Margetić, „Accenni ai confini augustei del territorio Tergestino“, *AttiCRSR* 10, 1979-80, 76-101, 83-4.; R. Matijašić, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium*, Zagreb 1988, 105-120.

obuhvaćena centurijacijom. Procjene broja centurija, počevši s prvim istraživanjima te zaključno s najnovijim revalorizacijama izvršenim na temelju zračnih snimaka, kreću se od 400 do 1100 centurija³.

Centurijacija pokriva čitavu jugozapadnu Istru (osim Premanturskog poluotoka i otočja Brijuni) do zamišljenog poteza Bale – Filipana – Krnica, te Rovinjsku obalu i područje kojim je prolazila *via Flavia* sve do Limskog kanala⁴. Izvan njenog zahvata ostala su neravna i slabo obradiva zemljišta oko Savičente i Barbana, pogodna jedino za šume i pašnjake, koja su po osnutku kolonije teoretski mogla funkcionirati kao rezervat domorodačkog plemena Fekusa⁵. Nalazi epigrafičkih spomenika odgovaraju upravno-administrativnoj situaciji na terenu, prilično gusto pokrivajući centurirane i kolonizirane površine, dok ih na necenturiranom sjeveroistočnom dijelu agera (pretpostavljeni *ager attributus*⁶) gotovo nema (karta 2).

Koncentracija pronađenih natpisa u ageru najgušća je na užim područjima današnjih naselja Fažane i Galizane, te u Nezakciju (karta 2). U Fažani se nalazila velika keramičarska radionica u posjedu Lekanija Basa, konzula g.64.⁷, i vjerovatno se oko nje razvilo naselje; i Fažana i Galizana sačuvale su kontinuitet naseljenosti od rimskog vremena kao neutvrđena ribarska, odnosno poljoprivredna mjesta, po svoj prilici s prvobitnim imenom⁸. Nezakcij (*Nesactium*), tradicionalni centar histarskog plemenskog saveza, uživao je poseban status; iako opustošen u trećem histarskom ratu g.177.p.n.e.⁹, ponovo je naseljen i promoviran u rang municipija¹⁰. Uloga i značaj Nezakcija u ageru kolonije i u odnosu prema koloniji različito se procjenjuju: promatran je kao zrela urbana cjelina kontribuirana dominantnoj koloniji, ali i kao sjedište prefekture u sastavu agera kolonije¹¹.

³ P. Kandler, o.c., 1876,134–6; Ib., "Cenni al forestiero che visita Pola", Trieste 1845,44, broji u ageru 400 centurija; M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976,102, procjenjuje na temelju aerofotogrametrijskih snimaka broj centurija na 650, a R. Chevallier, "La centuriazione romana dell'Istria e della Dalmazia", AMSIA 9,1961,11–24,14, podiže njihov broj na 750. Posljednje nadopune zaustavljaju se na broju od 1100 centurija; V. Krizmanich, "Sulla centuriazione romana dell'Istria", *Histria Nobilissima* 14,1981,181–190.

⁴ M. Suić, "Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali", *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru* 1,1955,8–31; V. Krizmanich, o.c., 1981,181.

⁵ Plin. Nat. his. III, 129; L. Margetić, o.c. 1979–80,83.

⁶ L. Margetić, o.c. 1979–80, 83–4.

⁷ A. Gnirs, "Eine römische Tonwarenfabrik in Fasana bei Pola", *Jahrbuch für Altertumskunde* IV, Wien 1910, 79–88.

⁸ O kontinuitetu svjedoče arhitektonska zdanja (sakralni objekti) i arheološki sitni materijal (neobjavljeno). R. Matijašić, o.c., 1988, 39,46.

⁹ Liv. XLI, 1–14; Enn. *Annal.* XVI

¹⁰ Tab. Peutinger. IV 313; Plin. Nat. his. III 129; Ravenn.An.V 13; IIt 10/1 672,676.

¹¹ M. Suić, o.c., 1955,22, promatra Nezakcij kao sjedište prefekture, dok L. Margetić, Rijeka–Vinodol–Istra (studije), Rijeka 1990,113, smatra da je Nezakcij mogao biti kontribuiran ageru kolonije kao zrela urbana sredina.

Procjene o mogućem broju stanovnika kolonije Pole osuđene su, nemajući oslonca u historijskim izvorima, da ostanu na nivou spekulacije. Kandler je taj broj procijenio na 25 000 stanovnika u flavijevskom razdoblju, ekvivalentno kapacitetu amfiteatra. Pretpostavio je da je u doba osnivanja kolonije broj stanovnika bio upola manji, a u II st.n.e., kada je pored postojećeg teatra i amfiteatra izgrađen još jedan manji teatar, mogao je iznositi oko 35 000¹². U novije vrijeme preciznije je razlučen broj žitelja u gradu (*infra muros*), procijenjen na oko 4 000, od stanovnika *extra muros*, kojih je na čitavom području agera u I–II st. moglo biti oko 40 000¹³. U nemirnim vremenima kasne antike i seobe naroda populacija južne Istre sve se više uvećavala, i to zahvaljujući relativnoj zaklonjenosti od ratnih razaranja i povećanom broju izbjeglica iz Norika i Panonije¹⁴. To je potvrđeno historijskim izvorima, kontinuitetom ukapanja na gradskim nekropolama i intenziviranom graditeljstvu – od IV st. sakralni objekti nov su relativan pokazatelj gustoće naseljenosti¹⁵. Epigrafički materijal, iako pouzdan u mnogim drugim aspektima, nije upotrebljiv u prostornoj i vremenskoj procjeni gustoće naseljenosti. Natpisi pronađeni u Poli i ageru, koji zahvaćaju dug period od pol. I st.p.n.e. do IV st., donose imena 911 osoba. Natpisi većinom datiraju u I–II st.n.e.; u III–IV st. ima ih 50% manje u odnosu na prva dva stoljeća, što je izravno povezano s jačanjem i ozakonjenjem kršćanstva. Nakon ozakonjenja kršćanstva kameni natpisni spomenici potpuno nestaju iz masovne upotrebe, zadržavajući se jedino kod povlaštenih slojeva blisko povezanih s crkvom.

Duljina životnog vijeka navedena je na 7% obrađenih natpisa, i iznosi od 2 do 46 godina starosti. Najvećim dijelom te su osobe živjele između 10 i 20 godina, a prosječna vrijednost iznosila bi 18 godina, kako za muškarce, tako i za žene. To svakako ne znači da prosječan stanovnik Pole nije doživio dvadesetu godinu, već da je tragedija prerano završenog života najčešće isticana na nadgrobnim natpisima; u slučaju smrti starije osobe nije bilo uobičajeno naglašavati njenu dob.

Velik broj natpisa donosi imena bračnih parova. Pri tome je uočljivo da gotovo sve žene, rođene kao slobodne građanke, zadržavaju nakon udaje svoje roditeljsko gentilno ime, a uz to i određenu pravno-ekonomsku samostalnost u odnosu na muža: ovakav oblik braka, poznat kao *nuptiae sine manu*, uobičajio se u Rimu u I st.p.n.e., i u vrijeme osnivanja kolonije Pole prihvaćen je čak i u

¹² P. Kandler, o.c., 1845,8. Pretpostavlja da je u trenutku osnivanja Pola mogla imati manje stanovnika, oko 12 000.

¹³ R. Matijašić, o.c., 1988,95–6. Proračun je za grad izvršen prema potencijalnoj stambenoj površini, uz vrijednost srednje gustoće naseljenosti od 175 stanovnika na 1 ha. Za naseljenost agera uzeta je srednja vrijednost od 35 osoba po centuriji.

¹⁴ Dio C. 54, 20,2; B. Marušić, „Neki problemi kasnoantičke i bizantske Istre u svjetlu arheoloških izvora“, JZ 9,1975,335–350.

¹⁵ B. Marušić, „Kasnoantička i bizantska Pula, “Kulturno povijesni spomenici Istre, VI, Pula 1967, passim.

najkonzervativnijim krugovima¹⁶. Oslobođenici su imali također pravo sklapanja punovažnog braka, ali s izvjesnim ogradama. Oslobođenik, pod prijetnjom najteže kazne, nije smio oženiti gospodarevu ženu ili kćerku; zaista, natpisa s ovakvom kombinacijom nema, iako su zastupljene brojne druge nedozvoljene, odnosno protupravne varijante, kao što su zajednice između robova ili između roba i slobodne žene¹⁷. Interesantno je da su gotovo svi robovi, koji su sebi dozvolili tu slobodu, bili ili carski (IIt 10/1 55, 60, 62) ili Minervini robovi (IIt 10/1 159,160). Njihovi natpisi datiraju u II–III st., dakle u vrijeme kada su već pomalo bili zaboravljeni Augustovi i Klaudijevi zakoni protiv miješanja slobodnih žena s robovima¹⁸.

Brakovi između dvoje oslobođenika karakterizirani su dosljednošću kojom supružnici nose uvijek isti nomen. Ovu pojavu treba pripisati tome što su muž i žena ranije redovito bili robovi istog gospodara, te je njihova veza bivala ozakonjena tek po oslobođenju.

Koncepcija nadgrobnih natpisa potvrđuje da i za koloniju Polu vrijedi proračun po kojem je prosječna urbana obitelj u Rimskom carstvu brojala 3,5 članova u kognatskom srodstvu, tj. muž, žena i jedno do dvoje djece¹⁹. Ako su postojale materijalne mogućnosti, djeca su se odvajala od roditelja ulaskom u brak, zasnivajući vlastito domaćinstvo; djevojke su stupale u brak i veoma mlade, poput Julije Hrizantide koja su udala u petnaestoj godini (IIt 10/1 112). Natpisi otkrivaju i druge specifičnosti organizacije porodičnog života: obitelji oslobođenika češće su ostajale čvrsto povezane, gotovo u rodovskom sistemu, na što su ih prisiljavale otežane okolnosti života. Na grobnoj parceli kupljenoj zajedničkim novcem moglo je biti sahranjeno nekoliko braće i sestara sa čitavim obiteljima (IIt 10/1 156,352), i sa zajedničkim natpisom. Kod prosječno imućnih građana, na jednoj parceli sahranjivan je jedan bračni par sa širom obitelji, odnosno robovima i oslobođencima, što je često na zajedničkom natpisu kratko naznačeno formulom "*suis omnibus*" ili "*libertis libertabusque*". Robovi, ne samo carski nego i privatni, bili su ponekad većih ekonomskih mogućnosti nego neki od slobodnih građana, što je vidljivo po natpisnim spomenicima koje su za sebe naručivali (IIt 10/1 165,172,205. . .). Broj robova koje je posjedovala prosječna obitelj u Poli kretao se između 5–10, kao i u drugim urbanim središtima u Carstvu²⁰. Bogatiji

¹⁶ Ulp. 24,1; 32,13; J. Carcopino, *La vie quotidienne à Rome*, Paris 1939,88.

¹⁷ Paul. II,19,9. Za prekršitelja je bila određena kazna ad metalla.

¹⁸ Paul. II, 21,7; Ulp.13,1–2. Prema Klaudijevoj odluci, oslobođenica koja bi nedostojnom vezom s tuđim robom uvrijedila svog gospodara, ponovo je postajala robinjom bez mogućnosti drugog oslobođenja.

¹⁹ J.C. Russel, "Late Ancient and Medieval Population, "*Transactions of the American Philosophical Society* n.s. vol.48/3, Philadelphia 1958,3,12.

²⁰ J.Carcopino, o.c., 1939,77–80.

građani držali su u gradskim vilama i više desetaka robova, a na ruralnim posjedima broj robova penja se još više, zbog prirode posla koji je zahitjevaio više radne snage²¹.

SOCIJALNI SASTAV STANOVIŠTVA

Pripadnici najvišeg, senatorskog i viteškog staleža sačinjavaju 2% od ukupnog broja osoba zabilježenih na natpisima. Poznata su nam imena i zvanja čak petnaestoro pripadnika senatorskog staleža (Ilt 10/1 39,65,66,67,68,69,70,71,72,76,80,81, B. Marušić 1986.), te četiri viteza (Ilt 10/1 41,88,162,568). Neke od ovih osoba pripadale su najbližjoj okolini julijevsko-klaudijevske dinastije, a njihovi su životi i djela poznati ne samo s natpisa, već i iz historijskih izvora. Na luku Herkulovih vrata u gradskim zidinama uklesana su imena dvojice duumvira (Ilt 10/1 81), možda prvih u njenoj povijesti²². Jedan je Lucije Kalpurnije Pizon Cezonin, konzul g.58. p.n.e., prokonzul Makedonije u narednom periodu 57–55. g., g.50. obavlja dužnost cenzoza, a iste godine njegova se kći Kalpurnija udala za Julija Cezara²³. Kalpurniji su stara etrurska obitelj, rano latinizirana, koju legenda povezuje s Kalpusom, sinom kralja Nurne²⁴. Posjedovali su velike agrarne komplekse u Istri i na Pagu²⁵. O moći i bogatstvu porodice govori i podatak da je dala čak šestoricu konzula – jedan od njih bio je umiješan u aferu oko Germanikovog ubistva i osuđen²⁶. Isti Lucije Kalpurnije Pizon Cezonin spominje se još na dva počasna natpisa pronađena u Pulj²⁷.

Drugi duumvir s Herkulovih vrata, Lucije Kasije Longin, također je potomak patricijske obitelji, čiji zemljoposjedi u Istri datiraju možda još od vremena konzula Kasija Longina i njegovog pohoda protiv Histra g.171. p.n.e.²⁸. Kasije Longin duumvir sin je konzula g.73.p.n.e. i brat glasovitog Cezarovog ubice; no sam nije učestvovao u zavjeri. G.44. obavljao je u Rimu dužnost pučkog tribuna, a iduće

²¹ E. M.Štaerman, M.K. Trofimova, *La schiavitù nell'Italia imperiale*, Roma 1975, 45 i d.

²² A.Fraschetti, "La Pietas di Cesare e la colonia di Pola", *Annali del seminario di studi del mondo classico*. Archeologia e Storia antica. Istituto Universitario Orientale Napoli (ArchStAnt) 5,1983,77–102,99. Fraschetti smatra da su Pizon i Longin poslani od Cezara g.46–45. da osnuju koloniju Juliju Polu.

²³ *Prosopographia Imperi Romani* (PIR) II,C,289.

²⁴ Pauly-Wissowa-Kroll *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft* (RE) II, Calpurnia gens.

²⁵ J. Šašel, "Calpurnia L. Pisonis Auguris Filia", *ŽA* 12/2, 1963, 387–390.

²⁶ Tacit. Ann. III, 11–15.

²⁷ A. Degrassi, "La data della fondazione della colonia romana di Pola", *Scritti vari di antichità* 2, Roma 1962, 913–925,917; Ilt 10/1 55 i 708 (IIJug 417). J. Šašel (IIJug 417) smatra da se ovaj natpis odnosi na Pizona Augura, Cezoninovog unuka.

²⁸ R. Scuderi, "Significato politico delle magistrature nelle città italiche del I sec.a.C.", *Athenaeum* 67,1989,117–139,137.

godine prisiljen je da se pred Cezarovim osvetnicima skloni u Malu Aziju gdje ga je Marko Antonije pomilovao g.42.²⁹.

Lucije Anej Domicije Prokul, oslovljen nazivom "*clarissimus puer*" i počašćen spomenikom na Forumu uz odobrenje gradskog vijeća (IIt 10/1 39), bio je praunuk Antonija Feliksa – oslobođenika Antonije Minor, i to mu je bila jedina zasluga. Antonije Feliks, kao oslobođenik majke cara Klaudija, postigao je funkciju prokuratora carskih dobara u Samariji i Galileji, a njegov je brat bio upravitelj carskih kancelarija u Rimu³⁰. U vezi s ovim natpisom već je davno iznesena pretpostavka da je Antonija Minor nakon muževljeve pogibije zajedno s djecom proboravila nekoliko godina u koloniji Poli, što je nemalo pridonijelo ugledu i standardu kolonije³¹.

Obitelj Palpelija, izvorno etruščanskog porijekla, uzdignuta je do senatorskog dostojanstva Augustovom intervencijom. *Cursus honorum* najpoznatijeg člana obitelji, Seksta Palpelija Histra, čitko je naveden na natpisu IIt 10/1 66. Nedostaju ipak najvažnije funkcije koje su morale uslijediti tek nakon postavljanja spomenika u Poli, a to je imenovanje za konzula sufekta g.43. i namjesništvo u provinciji Panoniji g.50.³²

Palpelije Hister je u vrijeme Panonskog ustanka postao Tiberijev *comes*, a istodobno i usvaja sina svog prijatelja, rodom Neapolitanca, koji je pod adoptivnim imenom *P. Palpellius Clodius Quirinalis* kasnije postigao karijeru zapovjednika ravenatske flote i prokuratora u *Regio X*³³. Očito je „napolitanska veza“ s Palpelijima bila jaka, budući da je dedikant pulskog natpisa posvećenog Palpeliju Histru bio porijeklom iz Neapolisa. Pored adoptivnog sina, Hister je imao i vlastitog, Seksta Palpelija Regula, čiji je natpis također zabilježen u Poli, a podigao ga je Regulov sin Palpelije Hister (IIt 10/1 76; PIR III, P, 48). Nasljedno ime Hister domicilnog je porijekla, odnosno nastalo je pri preseljenju obitelji u koloniju Polu, gdje se veoma razgranala. Gentilicij Palpelija, sa svojih 13 poznatih nosilaca, po učestalosti zauzima deseto mjesto u konkurenciji 225 gentilicija Pole. Neki su od njih oslobođenici, ali neki se mogu dovesti u neposrednu vezu s konzulom Histerom, kao duumvir Seksto Palpelije Mancija (IIt 10/1 343) čiji je monumentalni nadgrobni spomenik datiran u kasnorepublikansko razdoblje, u vrijeme Cezara ili Augusta, i koji je lako mogao biti konzulov otac. Palpelija Antonila, Sekstova kći, podigla je o svom trošku spomenik uglednom Setidiju Firmu (IIt 10/1 67) potpisavši se

²⁹ PIR II,C,119; App.B.civ.V,7.

³⁰ PIR I,A,828,889.

³¹ P. Kandler, o.c., 1876,115,i d., pretpostavlja da je Antonija Minor g.9.n.e. došla u Polu gdje je imala dobra naslijeđena od oca – Marka Antonija.

³² PIR III,P,53; Tacit. *Ann.*XII, 29. izvještava o kasnijim Palpelijevim magistraturama.

³³ P. Sticotti, „Nuova rassegna di epigrafi romane“, *AMSIA* 30, 1914,86–135,121; H.G.Pflaum, *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, I–III, Paris 1960–61,173.

kao "*cliens*"; ovdje ne izgleda da se radi o klasičnoj klijenteli koja je obavezivala oslobođene robove, nego da je dotični Setidije zastupao i pomagao svoju klijenticu u nekom imovinsko-pravnom postupku.

Obitelj Setidija još je jedna od moćnih dinastija sa sjedištem u Poli, koja pripada prvoj kolonizaciji. Porijecklom iz područja sjeverne Italije nedaleko Istre, Setidiji su u prvim decenijama principata prešli iz kolonije Tergeste u Polu, tu zasnovali svoje sjedište i napredovali na hijerarhijskoj ljestvici od municipalnog plemstva do konzulata³⁴. Na području kolonije Pole pronađena su dva natpisa s imenima Gaja Setidija Firma (IIt 10/1 67) i Tita Setidija Firma (B. Marušić-J. Šašel, 1986), obojice nosioca senatorskih magistratura; iako je natpis prvoga datiran u I st., a drugoga u kraj II st., obadva imaju tergestinski tribus Pupinia, a ne lokalni tribus Pole Velina. Spomenik Tita Setidija otkriven je u Betici, petnaestak kilometara izvan grada, gdje je vjerovatno posjednik sahranjen na svom ladanjskom imanju.

Natpis IIt 10/1 68 donosi ime Taura Statilija Korvina, koji je u Poli vjerovatno obavljao kvesturu, sudeći po sačuvanom dijelu teksta. . . PUBL. . . Tacit i Svetonije izvještavaju nas o ostalim njegovim zaslugama; bio je konzul g.45, sin vlasnika velike figline i konzula g.16.n.e., unuk Augustovog prijatelja – konzula iz 11.p.n.e., te uz sve to Neronov tast. Kći mu Statilija udala se za Nerona nakon Popeje Sabine³⁵.

Na prisustvo još jednog od Augustovih najbližih prijatelja i suradnika, Gaja Gilnija Mecene, među zemljoposjednicima u ageru Pole, upućuje indirektno natpis IIt 10/1 575, pronađen oko 2 km izvan grada, koji datira potkraj I st.p.n.e. i koji donosi imena oslobođenika Gaja Mecene.

Marko Aurelije Feliks (IIt 10/1 80), Lucije Menacije Prisko (IIt 10/1 70), Kvint Selicije Albin (IIt 10/1 71), Lucije Sergije Lepid (IIt 10/1 72) i nepoznati magistrat s oštećenog natpisa IIt 10/1 69 napredovali su u karijeri putem viteških magistratura i postigavši senatorski stalež; uz to su aktivno sudjelovali u municipalnoj upravi Pole, u dugom razdoblju od druge polovice I st.p.n.e. (Sergije Lepid) do III st. (Aurelije Feliks).

Prisutnost magistrata iz centralnog upravnog aparata u Rimu, carskih prijatelja i rođaka, među gradskim ocima kolonije Pole, urodila je brzom i intenzivnom romanizacijom, a stabilizirana kolonija postala je rasadnikom ambicioznih političara i vojnih zapovjednika izniklih na korijenima nove, kolonističke plutokracije. U ukupnosti gradskih magistrata Pole (*decuriones*), pripadnici senatorskog staleža čine 30%; viteškog staleža 15%;, a 55% otpada na lokalnu aristokraciju, pripadnike dekurijskih dinastija Pole. Povećem spisku od 39 magistrata u upravi Pole i Nezakcija treba dodati i dvije žene koje su se istaknule vlastitim zaslugama, Juliju Fortunatu odlikovanu od akvi-

³⁴ J.Šašel, B.Marušić, o.c.,1984,299.

³⁵ Tacit. *Ann.* XV,68; Suet.Clav.13; IIt 13/1, *Fasti feriarum Latinarum*.

lejskog orda (IIIt 10/1 83) i Seliciju Postumu koja je o svom trošku dala popločati jednu od gradskih ulica (IIIt 10/1 136), i koja se može dovesti u rodbinsku vezu s već spomenutim dekurionom i pripadnikom senatorskog staleža Selicijem Albinom.

Pored gradskih magistrata iz redova carske aristokracije, koji su ponijeli teret prve organizacije vlasti u novoosnovanoj koloniji, i iz redova italjskih kolonista koji su primarno naselili grad, u kasnijem razdoblju (II–III st.) prisutni su i sekundarni naseljenici. O tome svjedoče njihovi strani tribusi *Camilia*, *Sergia* (IIIt 10/1 78,90), pripadnost ordu drugog grada (*decurio Cremonensium*, IIIt 10/1 80). Neki su od njih čak sinovi oslobođenika (IIIt 10/1 41,155,85), no nema nijednog u čijem bi se imenu dalo naslutiti peregrinsko porijeklo, neki rudiment histarske antroponimije³⁶. Među dekurionskim dinastijama Pole poznati su Sergiji (otac, sin i stric), na koje i danas podsjeća istoimeni slavoluk (IIIt 10/1 72), te panonski doseljenici Mursiji, otac i sin (IIIt 10/1 82,84).

Paralelno s dekurionskim staležom, u koloniji je egzistirao i drugi centar moći – kolegij augustala, regrutiranih iz redova najbogatijih oslobođenika. U Poli i ageru pronađeni su natpisi s imenima 28 augustala (*sexviri augustales*), te još 10 oštećenih, samo s naznakom funkcije. U municipiju Nezakciju nije pronađen ni jedan natpis sevara, te ne možemo pouzdano tvrditi da je Nezakcij imao zasebnu augustalsku organizaciju; vjerovatno je *aedes augustalium* u matičnoj koloniji vodio brigu o štovanju carskog kulta u Nezakciju. Institucija augustala, s izvjesnim reorganizacijama, postojala je od kraja I st.p.n.e. do kraja III st.n.e.³⁷. Za oslobođenike, predstavljala je jedini put do ugleda i moći, naravno, ako su bili dovoljno imućni. Sinovi augustala – iako u stvari sinovi oslobođenih robova – stjecali su mogućnost da prodru među dekurione, u sam vrh gradske uprave, poput Publija Atenija Basa čiji je otac Publije Atenije Eros bio oslobođenik i ujedno *sexvir augustalis* (IIIt 10/1 591). Slična se situacija ponavlja i u obitelji Sircija, gdje je jedan oslobođenik i sevir (IIIt 10/1 122), a drugi edil i duumvir (V. Jurkić, 1978.). Pri tome, olakšan ulazak među sevre imali su oslobođenici bogatih i utjecajnih obitelji. Lekanije Menander, oslobođenik Gaja Lekanija Basa, konzula g.64., i ujedno njegov suradnik (*accensus*) (IIIt 10/1 114), Sekst Apulej Apolonije (IIIt 10/1 105), te trojica sevara imenom *Selicius* (IIIt 10/1 121,584, A. Gruborović–Starac, 1990–1991) mogli su svoj uspon zahvaliti tome što su imali podršku svojih gospodara – senatora, ili u najmanju ruku dekuriona. Njihovi su natpisi značajni i utoliko što uz Polu vežu imena i djelatnost pripadnika poznatih senatorskih obitelji Lekanija, koji su imali zemlji-

³⁶ U susjednoj koloniji Parentium, naprotiv, uočljivi su magistrati peregrinskog porijekla, što se nadovezuje na tradiciju iz vremena kada je Parentium bio municipij: F. Tassaux, "La populaiton et la société de Parentium", *Antichità Altoadriatiche* (AAAd) 27,1985,157–182,164.

³⁷ M. Duthoy, "La fonction sociale de l'augustalité", *Epigraphica* 36,1974,134–154; D.Tudor, "Le organizzazioni degli Augustales in Dacia", *Dacia* 6,1962,200–214.

šta i proizvodne komplekse u okolici Pole³⁸, i Apuleja, čiji su posjedi dokumentirani u sjevernoj Istri³⁹.

Većina sevara iz Pole imaju libertinsku filijaciju, dok je kod nekih filijacija jednostavno izostavljena s namjerom da se tako prikrije robovsko porijeklo. Polovica nosi latinski kognomen, a polovica grčki, što sigurno ukazuje na oslobođenika; slobodni građani, kako u Poli tako i drugdje u Italiku, redovito su uzimali latinska kognomina. Jedan jedini sevir izričito je filijacijom opisan kao sin slobodnog građana (IIIt 10/1 679). Među sevirima susrećemo pripadnike raznih narodnosti, koje su ponekad prepoznatljive po kognomenu. Pod grčkim imenima vjerovatno se kriju došljaci iz istočnog dijela Carstva, poput sevara Modija Pamfila koji je porijeklom bio iz Male Azije (IIIt 10/1 116). Sevir Gaj Julije Aplo, sin oslobođenice cara Augusta (IIIt 10/1 593), potjecao je od starosjedilaca Istre. Njegov kognomen, *Aplus*, karaktarističan je za predrimski venetsko-histarski jezični krug⁴⁰.

Vojnici i vojni veterani sačinjavaju, suprotno očekivanju, samo 0,7% stanovništva prema podacima s epigrafičkih spomenika. Zabilježena su tri obična vojnika (IIIt 10/1 73,75,76), stjegonoša (IIIt 10/1 73), centurion (IIIt 10/1 644), dva konzularna beneficijara (IIIt 10/1 66,76) i dva pretorijanaca (IIIt 10/1 74,675). Nosioći visokih oficirskih činova, vojni tribuni i legati, ne pripadaju u ovu kategoriju stanovništva, jer njima vojna služba nije bila profesija nego samo stepenica za postizanje civilne karijere. U svakom slučaju, izrazito malen broj natpisa vojnika i veterana pobija pretpostavku o Poli kao o koloniji osnovanoj za potrebe uhljebljenja bilo Cezarovih, bilo Augustovih veterana⁴¹. Vojnički su natpisi datirani u razdoblju I–III st., s tim što ih najviše potječe iz 1. polovice I st.n.e. U etničkom smislu također predstavljaju šaroliku skupinu; ima ih porijeklom iz Kluzija (IIIt 10/1 675), iz Parme ili Mutine (IIIt 10/1 644), iz Neapolisa (IIIt 10/1 66), pa i iz daleke Sirije (IIIt 10/1 74). Pri osnutku kolonije i dodjeli zemlje najveći dio zemljišta pripao je visokim zapovjednicima i članovima carske svite, te prvim kolonistima iz područja Akvileje i Tergeste: obični legionari bili su, izgleda, isključeni iz ove sheme, i naseljeni na manje atraktivnim lokacijama.

Na slobodne građane izvorno italiskog porijekla, tj. na koloniste i njihove potomke, prepoznatljive po neizostavnoj filijaciji, otpadalo je oko 31%; stanovništva.

³⁸ A. Gnirs, o.c., 1910,79.; F. Tassaux, Laecanii, "Recherches sur une famille sénatoriale d'Istrie", *Mélanges de l'Ecole Française de Rome* (MEFRA) 94,1982,227–269; Ib., "L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie", *Atti dei Civici Musei di Storia ed Arte di Trieste*(AtticMT), Quaderno 13–2,1983–4,193–229.

³⁹ F. Tassaux, o.c., 1983–4, 208; F. Babudri, "La villa rustica di Sesto Apuleio Ermia presso s.Domenica di Visinada", *AMSIA* 32,1920,13–33.

⁴⁰ H.Krahe, *Lexikon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929,8.

⁴¹ Dodjelu zemljišta veteranima smatrali su glavnim uzrokom dedukcije kolonije: P. Kandler, o.c., 1876,132; C.De Franceschi, o.c. 1939–40,124. U novije vrijeme ovo se stanovište kritički promatra: M. Zaninović, "Značajke rimskih vojničkih natpisa u Istri", *Kongres 25.X 1983*, Pula (u tisku).

Pri interpretaciji natpisa i razlučivanju potomaka kolonista od potomaka oslobođenih robova postoje teškoće, budući da su ovi drugi nastojali prikriti svoje nisko porijeklo. Uzmemo li u obzir samo one oslobođenike u čiju je imensku shemu uključena riječ „*libertus*“, dobit ćemo podatak da je 15% stanovništva Pole pripadalo kategoriji oslobođenika. Međutim, oslobođenici su rado skrivali porijeklo izostavljajući filijaciju, poput Gaja Lekanija Menandra i njegove majke Lekanije Talijske, koje odaju samo njihova grčka kognomina i Menandrove funkcije, karakteristične za sloj bogatih oslobođenika (IIt 10/1 114. . . *sevir augustalis, accensus patronorum*. . .). Ubrojimo li među oslobođenike sve osobe bez filijacije, među kojima neki nisu sami bili robovi nego njihovi sinovi, slika se mijenja i proizlazi da je čak 48% stanovništva oslobođeničkog porijekla. Ovaj je iznos vjerovatno vrlo blizak stvarnom stanju; Tacit navodi kako većinu stanovništva u Rimu Neronovog doba čine oslobođenici i njihovi potomci (Tacit. Ann. XIII, 27). Postepeno mijenjanje imenske sheme, nestanak filijacije, a potom i prenomena na prijelazu I–II st., posljedica je sve veće mase oslobođenih robova; ugledniji građani zadržavali su punu imensku shemu sa svim elementima i u kasnijem periodu, tokom III st.

Nasljeđujući gospodarevo gentilno ime, oslobođeni su robovi najviše propagirali imena bogatih i utjecajnih porodica koje su posjedovale i oslobodale velik broj robova; zbog toga se među najraširenijim obiteljima Pole nalaze Lekaniji (najčešći gentilicij s 32 nosioca, od kojih nijedan ne pripada užoj senatorskoj porodici, nego su svi oslobođenici i njihovi potomci), Setidiji, Palpeliji, Apuleji.

Bez obzira na etničku pripadnost, robovi su obično dobivali grčka ili latinska imena, te tako 46% oslobođenika u Poli ima grčki kognomen, 45% latinski, a ostatak otpada na azijska i domaća, histska imena. Imena *Perssis* (IIt 10/1 298), *Pamphilus* (IIt 10/1 116,322), *Prugia* (IIt 10/1 116, pogrešna grafija imena *Phrygia*), *Anchialus* (IIt 10/1 313) i *Didimus* (IIt 10/1 382) ukazuju na porijeklo iz Male i iz Prednje Azije, dok oslobođenici s imenima *Arogus* (IIt 10/1 47), *Ostila* (IIt 10/1 624), *Opla* (IIt 10/1 575) i *Pulixinia* (IIt 10/1 242) pripadaju porijeklom narodu Histra⁴².

Carski oslobođenici, njih 16 na broju, čine 10% svih pouzdano imenovanih oslobođenika u gradu i okolici.⁴³ Njihov znatan broj dokazuje funkcioniranje razgranatih carskih ureda sa sjedištem u Poli. Kontinuirano su prisutni u Poli u dugom vremenskom rasponu od Augusta do dinastije Antonina, u kojem se neprekidno povećavao broj novih funkcija u carskim uredima⁴⁴.

Natpisi carskih oslobođenika koji potječu iz samoga grada, pokazuju specifičnu imensku shemu bez gentilicija; no dvoje carskih oslobođe-

⁴² H.Krahe, o.c., 1929,81.; D.Rendić-Miočević, *Iliri i antički svijet*, Split 1989,626.

⁴³ IIt 10/1 41,46,47,48,49,50,51,52,53,54,593,598,643.

⁴⁴ H.G.Pflaum, o.c., 1960–61., *passim*.

nika s ruralnih posjeda u ageru potpisani su s gentilnim imenima svojih patrona – imperatora⁴⁵. Natpis Menofila, oslobođenika careva Marka Aurelija i Lucija Vera, pruža iscrpne podatke o karijeri njegova sina koji je postigao viteški stalež carskom milošću, te funkciju edila u upravi kolonije Pole (IIt 10/1 41).

Treća kategorija oslobođenika – javni oslobođenici – predstavljena je natpisom IIt 10/1 104, na kojemu se spominju *Pollentia Procesa, colonorum Polensium 1.*, i *Valerianus, summarum dispensator, Pollentiae Processae collibertus*. Ostali natpisi donose imena ukupno desetoro Polencija, te se prema učestalosti ovaj gentilicij nalazi na visokom 11. mjestu od 225 gentilnih imena prisutnih u Poli. Vjerovatno su svi oni potjecali od javnih oslobođenika, dobivši ime prema općini koja ih je oslobodila. Na sličan je način gentilno ime *Aquiliensis* (IIt 10/1 202) dato općinskom oslobođeniku Akvileje. Još dvojicu građana Pole prepoznamo kao javne oslobođenike, iako nemaju nikakve filijacije: Minervija Epafrodita, čije gentilno ime potječe od boginje Minerve, slavljene posredstvom naročitog vjerskog kolegija u Poli (IIt 10/1 592), i Saturnija Hermiju, koji je bio ili rob kolegija posvećenog božanstvu Saturnu, ili općinski rob kolonije Saturnije (IIt 10/1 372).

Prema podacima s epigrafičkih spomenika, robovi su sačinjavali 11% populacije u koloniji i ageru. No ovaj bi se iznos morao korigirati, budući da nisu svi robovi bili dovoljno imućni da sebi i svojim poimence podižu kamene spomenike. Najbrojniji su privatni robovi (10% od ukupnog stanovništva), uposleni na različitim dužnostima kao blagajnici (*dispensatores*, IIt 10/1 166, 173, 592), upravitelji prihoda (*procurator*, IIt 10/1 168), upravitelji ruralnih posjeda (*vilicus*, IIt 10/1 592), administrativci i računovođe (*actor, servus nummularius, adiutor*, IIt 10/1 165, 169, 592), radnici tekstilne (*circumlator*, IIt 10/1 175) ili metalurške struke (*faber*, IIt 10/1 172). U ruralnim familijama odvijao se od II–IV st. specifičan proces pretvaranja robova u kolone (IIt 10/1 592, rob *Viator* nosi epitet kolona), ali i siromašniji slobodni građani bili su isto tako prisiljeni da od bogatijih zakupljuju zemlju (IIt 10/1 599, *C. Coelius Halys colonus*).

Četrnaestoro carskih robova (13% od ukupnog broja robova) zajedno s carskim oslobođenicima čine 3,3% stanovništva – prema tome, pripadnici šire carske obitelji bili su ne samo utjecajem, nego i brojem, značajan činilac u koloniji, i to u duljem razdoblju od kraja I st.p.n.e. do kraja III st.⁴⁶. Radili su na carskim posjedima (IIt 10/1 585, natpis carskog roba Oktavijana pronađen je kod Ližnjana, u

⁴⁵ IIt 10/1 593, Iulia avg. 1. Prophasis; natpis je pronađen pored Galizane. IIt 10/1 598, T. Flavius avg. 1. Helias, natpis pronađen kod Štinjana.

⁴⁶ IIt 10/1 17, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 585, 662. U koloniji Parentium natpisi carskih robova i oslobođenika koncentrirani su na uži period kraja II–početka III st: F. Tassaux, o.c., 1985, 175.

zaljevu Kuje), u fiskalnim službama kao pomoćnici prokuratora i tabularija (IIt 10/1 58,59), a bilo ih je sigurno i među gladijatorima⁴⁷.

Javni robovi (IIt 10/1 2,103) služili su kao općinski vratari, tamničari, pomoćnici i tjelohranitelji magistrata, ili su se bavili nekim zanatom čiji je prihod išao u gradsku blagajnu. Za koloniju Polu specifična je institucija „Minervinih robova“ (IIt 10/1 158,159,160). Njihov je status bio viši nego u ostalih javnih robova, jer natpisi otkrivaju da su neometano živjeli u zajednicama sa slobodnim građankama, što je običnim javnim robovima bilo zabranjeno⁴⁸.

Podrazumjevajući pod pojmom peregrina pripadnike neitalskih naroda izvan granica Italije (Gai., Inst. 1,79), teško da možemo pronaći epigrafičke peregrinske zapise na području kolonije Pole, koje je uključeno u sastav Italije samo 20–30 godina nakon njenog osnutka⁴⁹. U Arheološkom muzeju Istre u Puli čuva se neobjavljen piramidalni spomenik isписан etruskoidnim (venetskim?) pismom, koji se možda može povezati s predrimskim supstratom; inače, nema dokaza o predrimskoj pismenosti Histra. Najstariji epigrafički zapisi s područja Pule (i Istre) pisani su latiničnim pismom i pripadaju vremenu kolonizacije istarskog poluotoka⁵⁰. Romanizirani Histri, prepoznatljivi po domorodačkom imenu na poziciji kognomena, te po inverznoj imenskoj shemi kod žena⁵¹, predstavljaju 2,4% stanovništva (22 osobe).

Uglavnom nose gentilna imena koja se u Poli pojavljuju paralelno s osnutkom ili nedugo zatim – *Iulius*, *Cornelius*, *Laecanius*, *Maecenatia*. To znači da se radi o građanima histarskog porijekla, koji su dobili civitet u kratkom periodu nakon osnivanja kolonije, i koji još u kognomenu, odnosno u obrnutom redu imena kod nekih žena, zadržavaju svoje izvorno ime. Nitko od njih, međutim, nema tzv. peregrinsku filijaciju, neskrraćeno očevo ime u genitivu, vrlo često korišteno na natpisima Bužeštine – posljednjeg histarskog rezervata⁵². Romanizirane Histre u Poli i ageru prepoznajemo u nosiocima slijedećih imena: *Calania M. l. Pulixinia* (IIt 10/1 242), *Causorius Malabanus* (IIt 10/1 603), *Cornelia L. l. Ostila* (IIt 10/1 624), *L. Gavillius Donicus* (IIt 10/1 276), *C. Iulius Aplus et Iulia Apula* (IIt 10/1 593), *L. Iulius Besidianus* (IIt 10/1 652), *C. Laecanius Sceno* (IIt 10/1 303), *Maecenatia C.l. Opla* (IIt 10/1 575), *Octavius Marcarius* (IIt 10/1

⁴⁷ E.M.Štaerman, M.K.Trofimova, o.c., 1975,178 i d.

⁴⁸ Paul.II,21,14. Ako bi u slobodi rođena žena stupila u zajednicu s općinskim robom, postajala bi i sama rokinjom.

⁴⁹ Granica Italije pomaknuta je s Rižane na Rašu u vrijeme Augustove vladavine. Oko točne godine postoje neslaganja, no preteže mišljenje da je Istra priključena Italiji između g.18–11.p.n.e.; Th. Mommsen, CIL V, str.1; C.Zaccaria, "Il governo romano nella Regio X e nella provincia Venetia et Histria", AAAd 28,1986,65–104,71.

⁵⁰ Najstarijim epigrafičkim spomenikom Pole smatra se IIt 10/1 81, natpis dvojice duumvira na Herkulovim vratima.

⁵¹ D.Rendić-Miočević, „Ilirske onomastičke studije 3“, ŽA 21/1, 1971,159–174.

⁵² G. Lettich, "Appunti per una storia del territorium originario di Tergeste", Archeografo Triestino (AT) 39,1979,9–113,57.

234), *P. Oppius Vulsor* (IIIt 10/1 338), *Peticia Polla* (IIIt 10/1 352), *Ruffilia C.f.Sceicunda* (IIIt 10/1 689), *Cerdo* (IIIt 10/1 684), *Arogus* avg. 1. *tabularius* (IIIt 10/1 47), *Philumena Quinctilia et Tertia Quinctilia* (IIIt 10/1 369), *Bona Titacia Q.f.* (IIIt 10/1 613), *Melaena Veturia* (IIIt 10/1 328), *Maxuma Umbria* (IIIt 10/1 651), *Marcella Pollentia* (IIIt 10/1 320), *C.Octavius Attius* (IIIt 10/1 136)⁵³. Imena *Arogus*, *Attius*, *Marcarius*, dovode se u vezu s keltskom populacijom sjeverne Italije, no keltski su imenski oblici rašireni i među domorodnim stanovništvom sjeverne Istre⁵⁴. Keltski kognomen nosi i *M. Ulpus Varceius* (IIIt 10/1 426), ali s obzirom na gentilno ime cara koji nije dodjeljivao građansko pravo u Istri niti u blizini Istre, treba ga smatrati došljakom iz provincije. Poznat je još jedan nosilac kognomena keltskog porijekla, . . . *Peticus Malcio* (IIIt 10/1 352), koji možda potječe od starosjedilaca sjeverne Istre. Veći dio romaniziranih Histra vjerovatno se, neprepoznatljiv, krije pod latinskim osobnim imenima *Maximus* (*Maxumus*, *Maxumus*), *Firmus*, *Fronto*, *Silo*, *Laetus*, *Laeta*, koja su izuzetno često korištena u peregrinskim zajednicama Ilirika supstituirajući domaća imena sličnog značenja⁵⁵. Među gradskim magistratima i dekurionima nema nijedne osobe domorodačkog porijekla, za razliku od susjedne kolonije *Parentium*⁵⁶. Polovica od poznatih osoba histarskog porijekla živjela je izvan grada, na ruralnim posjedima, a neki su od njih, poput *Aroga* (IIIt 10/1 47), *Julija Apla* i sestre mu *Julije Apule* (IIIt 10/1 593), pripadali carskoj porodici kao robovi ili oslobođenici. Mecenatija *Opla* (IIIt 10/1 575), po svemu sudeći, bila je oslobođenica najbližeg Augustovog suradnika *Gaja Cilnija Mecene*, a njen natpis locira *Mecenine* istarske posjede na predio *Kreševan* u plodnoj ravnici nedaleko grada. Nedostatak filijacije kod većine ne dopušta nam da sa sigurnošću odredimo koliko je osoba s domorodačkim osobnim imenima pripadalo staležu oslobođenika. Natpisi su im uglavnom datirani u I st. Natpis *Kauzorija Malabana* (IIIt 10/1 603) datiran je iznimno u III st., no budući da je *Malaban* usvojen kao dijete, postoji mogućnost da je potjecao iz unutrašnjosti Istre, iz neke autarkične sredine koja je duže zadržala predrimsku tradiciju. Relativno slaba zastupljenost domorodačkih imena na području Pole potvrđuje tezu da je novoosnovana kolonija naseljena u potpunosti Italici-ma, dok je starosjedilački histarski element isključen iz političkog i

⁵³ R.Katičić, "Die illyrischen Personennamen in ihrem südöstlichen Verbreitungsgebiet", ŽA 12, 1962, 95-120.; Ib., "Liburner, Pannonier und Illyrier Studien zur Sprachwissenschaft und Kulturkunde". *Gedenkschrift für W.Brandenstein*, Innsbruck 1968, 363-368.; Ib. "Das mitteldalmatische Namensgebiet", ŽA 12/2, 1963, 255-292.; A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier I-II*, Wien 1957-59.; D.Rendić-Miočević, o.c., 1989.; H.Krahe, o.c., 1929.; J. Untermann, *Die venetischen Personennamen*, Wiesbaden 1961, 172-3.

⁵⁴ G.Lettich, o.c., 1979, 17 i d.; E.Evans, *Gaulish Personal Names*, Oxford 1976, passim.

⁵⁵ D.Rendić-Miočević, o.c., 1989, 780.

⁵⁶ F.Tassaux, o.c., 1985, 164.

upravnog života grada i prisiljen da se romanizira, ponekad i putem ropstva.

Izravna epigrafička svjedočanstva o zanimanjima stanovnika Pole nisu brojna, no ipak zastupaju sve klasične kategorije ekonomskog života – ratarstvo, industriju i trgovinu. Ratarstvo je predstavljalo, zajedno s ribolovom, temeljnu privrednu granu: u kolonijskom ageru Pole s latifundijima prosječne veličine od oko 640 jugera uzgajane su masline i vinova loza, ali i žitarice i voćke⁵⁷. Na jednoj od nadgrobnih ara (IIt 10/1 355) nalaze se reljefni prikazi ascije, udice i oruđa za obradu drveta koji ilustriraju pokojnikove djelatnosti. Pored latifundista, zemljoradnjom su se bavili brojni sitni posjednici, te zakupnici tuđeg zemljišta (*coloni*), među kojima je bilo i robova i slobodnih ljudi. Obrt je cvao u gradu, ali i na terenu, u sastavu ruralnih gospodarstava. Veliki keramičarski proizvodni centar nalazio se u Fažani, a pripadao je senatorskoj obitelji Lekanija⁵⁸. Proizvodnja tekstila posvjedočena je u zanimanju tkača, onog koji obrće vreteno (*circumlator*, IIt 10/1 175), te u iskopanoj praonici i bojadisaonici vune i vunenih odjevnih predmeta (*fullonica*) u Štinjanu pored Pule; još tri fulonike postojale su na Brionima, u Barbarigi, u uvali sv. Nikole⁵⁹. U gradu je bilo razvijeno tržište odjevnim predmetima od vune, ali i od lana: Katuzije Severijan, galske narodnosti, bio je u Poli trgovac odjećom (*negotiator vestiarius*, IIt 10/1 163). Brojni natpisi vitezova – prefekta udruženja metalurških radnika (*collegia fabrorum*) posredno nas informiraju o Poli kao o centru obrade metala (IIt 10/1 70,71,88,568,618). Ovim obrtom, kao i svim ostalima, bavili su se i robovi (*faber*, IIt 10/1 172) i slobodni građani (*faber pectinarius* – kovač specijaliziran za izradu sitnih, finih metalnih predmeta, češljeva za tkanje, kopči, okova – IIt 10/1 174). *Collegia dendrophorum*, prvobitno kulturna udruženja posvećena Kibeli i Atisu, sekundarno povezana s radnicima u industriji drva – stolarima i brodograditeljima – zabilježena su na nekoliko natpisa (IIt 10/1 84,155,156). Pojavljuju se kao donatori, što svjedoči o ugledu i bogatstvu ovih udruženja⁶⁰. Ostala zanimanja i područja ljudske djelatnosti naznačena su uglavnom pojedinačnim natpisima. Nisu sačuvani natpisi s dokazima o postojanju bankarske institucije (koja je u koloniji Poli morala biti veoma razvijena), ali natpis jednog privatnog roba navodi da je ovaj za svog gospodara radio kao računovođa (*servus nummularius*, IIt 10/1 169). Oslobođenik Petronije Amerimno bio je po zanimanju mornar (*nauta*, IIt 10/1 170), a Aurelije Eutih arhitekta, što je sugerirano

⁵⁷ R.Matijašić, o.c., 1988,89; S.Panciera, "Vita economica di Aquileia in età romana", *Quaderni dell'Associazione Nazionale per Aquileia* 6, Aquileia 1957.

⁵⁸ F.Tassaux, o.c., 1982,247; A.Gnirs, o.c., 1910,80.

⁵⁹ C.Gregorutti, "La Fullonica di Pola ed iscrizioni inedite Polensi", *AT* n.s.4,1876-77,97-119; B. Benussi, *L'Istria nei suoi due millenni di storia*, Trieste 1924,61.

⁶⁰ F.Cumont, *Les religions orientales dans le pagansime romain*, Paris 1929,52.

reljefnim prikazima trokuta-kutomjera i viska na njegovom sarkofagu (II t 10/1 214). Kolonija velika poput Pole osjećala je potrebu za 5–10 liječnika; nakon reformi Antonina Pia njihov je broj u običnim kolonijama ograničen na pet⁶¹. Liječnici (*medici*) regrutirani su obično među Grcima – oslobođenici ili robovima, a znanje i iskustvo stjecali su uz nekog starijeg kolegu-poslodavca, kao u slučaju liječnika Cezija Ortenzijana i njegovog učenika Milusija Prima (II t 10/1 164). Arhijater Atije Kaj (II t 10/1 161) pripadao je lokalnoj municipalnoj aristokraciji, predsjedavao je općinskom kolegiju liječnika i, kao takav, primao plaću od općine ili od dekuriona⁶². Nemamo podataka o tome gdje se nalazilo liječilište, da li u nekom objektu u gradu ili izolirano na nekom otočiću u luci, kao što je bilo organizirano u Rimu. Pretpostavljeno postojanje carinarnice u Poli noviji autori isključuju, ispravljajući sporno čitanje teksta natpisa objavljenog u II t 10/1 85⁶³.

Uočljive su izvjesne razlike među pojedinim statusnim grupacijama s obzirom na specifičnost njihovih spomenika. Značajan društveni položaj aristokracije – senatora, vitezova i dekuriona – uvjetovao je pojavu da se njihova imena najčešće pronalaze na spomenicima počasnog, javnog karaktera. Nadgrobni spomenici odlikuju im se veličinom i monumentalnošću, više nego ukrasima (II t 10/1 67, 78, 82, 90, 155, 157, 568, 591). U šarolikom mnoštvu običnih građana i oslobođenika, najčešće su korištene jednostavne nadgrobne natpisne ploče bez ukrasa (22%), zatim cipusi (17%), are (16%), sarkofazi (7%), a najmanje ima stela (3%). Prosječno su na jednom spomeniku zapisana imena 1,5 osoba. Najbogatiji oslobođenici, augustalski svećenici, podizali su sebi i svojim naročito raskošne spomenike, čitav mauzolej (II t 10/1 591) ili aru od lunenskog mramora (II t 10/1 584), potvrđujući time skorojevički neukus koji je tako nemilosrdno ismijan u Petronijevom Satirikonu. Carski i javni robovi u Poli naručivali su isključivo pravokutne (50%) ili piramidalne are (33%): čini se da su oni inicirali ovu modu, prihvaćenu u krugovima robova i oslobođenika u I st. n.e. Piramidalni spomenici, glatki ili u obliku are, najčešći su u Akvileji i u Poli, ukazujući na čvrstu kulturnu povezanost dva grada⁶⁴.

ETNIČKI SASTAV STANOVNIŠTVA

Konstitucijom kolonije nepovratno je izmijenjen etnički profil protourbanog trgovišta, koje se razvilo iz starog histarskog gradinskog

⁶¹ E. Guhl, W. Koner, *The Greeks and Romans. Their Life and Customs*, London 1989, 526.

⁶² E. Guhl, W. Koner, o.c., 1989, 526.

⁶³ S. Panciera, o.c., 1957, 68.

⁶⁴ J.M.C. Toynbee, *Death and Burial in the Roman World*, London 1971, 253–267.

naselja⁶⁵. Rimskodobni natpisi pronađeni u Poli i ageru donose čitljiva imena 911 osoba, s 225 različitih gentilnih imena. Izvjestan broj osoba (26%) poznat je samo po kognomenu, bilo zbog oštećenosti natpisa, bilo zbog toga što su, kao robovi ili carski oslobođenici, koristili jednočlanu imensku shemu, bez gentilnog imena. U starijim epigrafičkim izvorima (iz 2. pol. I st.p.n.e.–1.pol.I st.n.e.) prisutni su odjeci ilirske antroponimije, koja je pripadala prvom etnički odredivom sloju naseobine, no apsolutno dominira srednje – i sjevernoital-ski sloj kolonista doseljenih na jug Istre pri dedukciji kolonije. Među njima ima Latina, Sabinjana, Veneta, romaniziranih transpadanskih Kelta, a treći, još heterogeniji dio populacije sačinjen je od sekundarnih kolonista i oslobođenika istočnjačkog, provincijskog ili barbarskog porijekla, koji su u Polu počeli pojedinačno stizati nedugo nakon osnutka.

Neposredni potomci starosjedilaca, romanizirani Histri prve ili druge generacije, prepoznatljivi su po kognomenu, i, kao što je već rečeno, predstavljaju 2,4% stanovništva. No tragovi autohtonog pred-rimskog leksika naziru se i u naoko rimskim gentilnim imenima, gdje se osnova može nazvati histarskom, venetskom ili keltskom, a klasično rimski pridjevski oblik postignut je pomoću sufiksa *-us*⁶⁶. Proces pretvorbe domorodačkih imena u latinska tekao je paralelno s širenjem Rimske republike, kasnije i carstva, te se u vrijeme osnivanja kolonije Pole kao latinska (kolonizatorska) pojavljuju neka imena izvorno venetskog ili keltskog porijekla, koja su ulaskom u municipalne okvire rimskog građanstva poprimila latiniziranu formu na *-ius*. Kod Histra je ovaj proces bio olakšan utoliko što su, kao i njihovi susjedi Veneti i Liburni, imali već uoči dolaska Rimljana razvijenu dvočlanu imensku shemu, sastavljenu od osobnog imena koje će kasnije prijeći u kognomen i od gentilnog imena u pridjevskom obliku⁶⁷. Veći broj gentilnih imena prisutnih na području Pole pripada u sveobuhvatnu skupinu ilirskih imena, čija se žarišta rasprostranjenosti kreću na vrlo širokom području od Mesapije i južnog Ilirika do Veneta i Norika⁶⁸. To su: *Apuleius, Anneius, Annius, Aquilius, Aufidius, Aufustius, Avidius, Barbatius, Barbius, Blaesius, Brissinius, Callius, Ennius, Hostilius, Iuventius, Laecanius, Laevinius, Mursius, Oppius, Placentius, Seius, Sextius, Titius, Tullius, Ussius, Vallius, Voltidius*. Primjera radi, imena na Volt - zajednička su karakteristika venetske i ilirske

⁶⁵ A. Gnirs, *Istria praeromana*, Karlsbad 1925, 44–95; K. Mihovilić, "L'Istria dal IV al I secolo a.C.", *AAAd* 37, 1991, 157–164.

⁶⁶ J.Untermann, o.c., 1961, 141–171.

⁶⁷ J.Untermann, o.c., 1961, 172–4.

⁶⁸ A. Mayer, o.c., 1957–59, passim; E. Marin, "Historijat i stanje istraživanja ilirske antroponimije s obzirom na njezinu rasprostranjenost", *Onomastica Jugoslavica* 7, 1978, 200–202.; Ib., „Pristupno istraživanje ilirske onomastike na Apeninskom poluo-toku“, *ŽA* 27/2, 1977, 411–441.

antroponimije⁶⁹, isto kao imena na Host-⁷⁰. Prvobitno jezgro nastanka ovih imena uglavnom nije utvrđeno, a vjerovatno je presudnu ulogu odigrao baštinjeni indoevropski faktor koji se neovisno na odvojenim područjima razvio u srodne oblike⁷¹. Pojedini gentiliciji raspršeni su širom Carstva s nevelikim brojem nosilaca, te nije razjašnjeno da li imaju latinske ili ilirske korijene: *Anusius*, *Caeparius*, *Caonius*, *Carprius*, *Gaianus*⁷². Gentilna imena *Abudius*, *Atius*, *Attius*, *Billienus*, *Carvilius*, *Catusius* (*civis Gallus*, IIt 10/1 163), *Cominius*, *Mattius*, *Orbasius*, *Orbius*, *Popilius*, *Sirtius*, *Vinucius*, *Virtius*, nedvojbeno su keltskog porijekla⁷³. Venetsko porijeklo imaju imena *Acutius*, *Allius*, *Fictorius*, *Firmilius*, *Futius*, *Galgestius*, *Soccus* i *Socconius*⁷⁴, dok se imena *Marcinius*, *Marcus*, *Tecussenus*, *Betuvius*, iako česta na venetском području, mogu pripisati keltskom jezičnom utjecaju⁷⁵.

Ishodište sjevernoitalskih migracija prema Istri bila je Akvileja, najveći grad i upravni centar venetsko-histarskog područja. U Istri je zabilježeno 35% akvilejskih gentilicija, dok je kretanje u suprotnom smjeru bilo znatno slabije. Gotovo sve obitelji koje su činile grupu uglednika (*honestiores*) u Akvileji, imaju svoje pripadnike, bilo izravne, bilo oslobođenike, u Poli (*Abudii*, *Allii*, *Aratrii*, *Barbii*, *Caecilii*, *Caeparii*, *Caesernii*, *Coelii*, *Apulei*, *Aufidii*, *Cornelii*, *Decidii*, *Gavii*, *Gavillii*, *Helvii*, *Manlii*, *Mutillii*, *Muttieni*, *Peticii*, *Petronii*, *Postumii*, *Rufellii*, *Salvii*, *Seii*, *Servilii*, *Statii*, *Terentii*, *Vallii*, *Vinusi*). Iz Akvileje su također emanirale umjetničke tendencije i kulturni običaji, poput monumentalnih nadgrobnih ara ovičenih bogatom florealnom bordurom i natkrivenih piramidom. O povezanosti Pole s Akvilejom svjedoči i tribus, istoimen u oba grada: pri osnutku Pole, najveći dio kolonista prispio je iz Akvileje, prenijevši akvilejski tribus Velina u kojeg su kasnije upisivani svi novodošli punopravni građani Pole⁷⁶. Naseljenici su dolazili i iz drugih italskih gradova, zadržavajući svoj tribus; na taj način prepoznavamo došljake iz Kluzija (*Arnensis*, IIt 10/1 675), iz Parme ili Mutine (*Polia*, IIt 10/1 644), iz Ravene (*Camilla*, IIt 10/1 78), Verone (*Publilia*, IIt 10/1 171), Tergeste (*Pupinia*, IIt 10/1 67), Parencija (*Lemonia*, J. Šašel, B. Marušić, 1984, 20). Često su iz Akvileje, Tergeste ili Kremone u Polu dolazili ugledni građani, magistrati i augustali, stječući u Poli jednako važne funkcije

⁶⁹ J. Untermann, o.c., 1961, 172-3.

⁷⁰ J. Untermann, o.c., 1961, 172-4; H. Krahe, o.c., 1929, 56.

⁷¹ A.L. Prosdocimi, "Il Venetico", *Popoli e civiltà dell'Italia antica* 6, Roma 1978, 259-380, 263.

⁷² W. Schulze, *Zur Geschichte Lateinischer Eigennamen*, Berlin-Zürich-Dublin, 1966, 81, 241; u imenima *Anusius*, *Gaianus* tražio je etruske korijene. Sličnosti postoje i u ilirskom onomastiku: H. Krahe, o.c., 1929, 7.

⁷³ E. Evans, o.c., 1967; W. Schulze, o.c., 1966, *passim*.

⁷⁴ A.L. Prosdocimi, o.c., 1978; J. Untermann, o.c., 1961, *passim*.

⁷⁵ M.G. Tibiletti Bruno, "Ligure, Leponzio e Gallico", *Popoli e civiltà dell'Italia antica* 6, Roma 1978, 129-208, 136.

⁷⁶ B. Forlati Tamaro, *IIt 10/1, Pola et Nesactium*, VIII.

kao i one koje su obnašali u rodnom gradu (Ilt 10/1 83,119,105,111,80). Na taj su način pojedine moćne obitelji održavale veze u više kolonija, poput Gavija koji su imali dekurionska dostojanstva u Veroni, Akvileji i Poli⁷⁷. Natpisi iz Pole donose znatan broj karakterističnih sjevernoitalskih gentilnih imena: *Aebutius, Aeflanus, Aemilius, Afranius, Albis, Aratrius, Caeisus, Caetranus, Calaninus, Cannutius, Ceccedius, Coesius, Crassicius, Culcinus, Decidius, Gavillius, Gavius, Gracinius, Lepidus, Lucius, Lurius, Lusidienus, Minicius, Minucius, Mutilius, Mutienus, Nigidius, Papirius, Pettillius, Salvius, Settidius, Sornatius, Stadius, Titacius, Torius, Treblanus, Turpilius, Vaccius, Vectius, Vettidius, Vettius*. Još je veći broj gentilnih imena koja potječu iz srednje i južne Italije, a ne pripadaju aristokraciji ili se prividno ne mogu dovesti u vezu s istoimenim patricijskim obiteljima iz srednje Italije: *Agrius, Antistius, Antonius, Athenius, Atullius, Aurunceius, Cacurius, Caecilus, Caesennius, Calventius, Campanius, Caninius, Canuleius, Caulinius, Causorius, Cincius, Coelius, Colius, Decennius, Decius, Domitius, Erucius, Esquilus, Fannius, Flavonius, Fufidius, Fulvius, Gellius, Geminus, Helvius, Horatius, Laberius, Laelius, Lartius, Lutatius, Maesius, Magnus, Mammius, Marius, Memmius, Milusius, Mindius, Modius, Mucius, Munatius, Nomesius, Obellius, Oclatius, Octavius, Orcivius, Papius, Peticius, Petrusius, Plaestinus, Plautius, Pompeius, Pomponius, Pompullienus, Precius, Publicius, Quinctilius, Remius, Rufellius, Rufius, Ruffilius, Sallustius, Satonius, Scribonius, Selicius, Septilius, Sulpicius, Tacitius, Terentius, Tertius, Tettius, Travius, Tutilius, Umbrius, Vatrius, Verginius, Vesidius, Veturius, Vicurius*⁷⁸.

Srednjeitalska imena pokazala su se vrlo ekspanzivnima i u Padanskoj nizini i u Akvileji, te treba pretpostaviti postepeno, dugotrajno kretanje Italika u više generacija prije prvih naseljavanja južne Istre. U vrijeme osvajanja Istre, početkom II st.p.n.e. na područje kasnijeg kolonijskog agera stigli su iz Rima visoki vojni zapovjednici, konzuli, imajući priliku da prvi zaposjednu novoosvojeni teritorij. Tit Livije zapisao je imena sedamnaestorice rimskih vojnih zapovjednika koji su učestvovali u ratovima protiv Histra, i, osim u dva slučaja, sva su ta imena prisutna u kasnijim epigrafičkim spomenicima s područja Pole: *Claudius, Fabius, Furius, Manlius, Iunius, Cornelius, Licinius, Minicius*. Prisutnost ovih patricijskih imena u južnoj Istri datira možda iz onog nerasvijetljenog razdoblja nakon pada Nezakcija, a prije

⁷⁷ Gavia C.f. (Ilt 10/1 343) bila je supruga duumvira Seksta Palpelija Mancio; Gaviji su uživali visok položaj i u drugim gradovima Regio X.F.Tassaux, o.c., 1985,162; B. Forlati Tamaro, "La storia di Verona vista nelle iscrizioni, Il territorio veronese in età romana". Convegno del 22-24. ottobre 1971. *Atti. Accademia di agricoltura, scienze e lettere di Verona (AAccVer)*, 1973,517-530,520.

⁷⁸ W.Schulze, o.c., 1966, passim.

osnutka Pole⁷⁹. Drugi val infiltracije srednjeitalskih patricijskih imena u Istru suvremen je distribuciji najplodnijih obradivih zemljišta i dedukciji kolonije, a iniciran je iz Rima, iz neposredne okoline Cezara i Augusta. Ovamo pripadaju Kasije Longin i Kalpurnije Pizon, vjerovatno poslanici koji su proveli osnivanje kolonije, Mecena, Taur Statilije Korvin i Palpelije Hister. Njihov boravak u Poli uvjetovao je širenje njihovih gentilnih imena, bilo preko direktnih potomaka, bilo putem oslobađanja robova. Isto se događalo s imenima senatorskih porodica čiji su dalji rođaci i oslobođenici živjeli u Poli: *Calvius*, *Clo-dius*, *Herennius*, *Postumius*, *Sergius*, *Servilius*, *Valerius*, *Vibius*, *Flamininus*, *Petronius*, *Caesernius*, *Menacius*, *Nonnius*, *Sempronius*⁸⁰ Kod oslobođenika i doseljenika prve generacije porijeklo je ponekad izrečeno u kognomenu, pa Italike možemo prepoznati pod imenima *Falernus* (II t 10/1 109), *Sabinus* (II t 10/1, 203, 239, 648, 322, 200, 173, 103), *Neapolitanus* (II t 10/1 66), *Etrusca* (II t 10/1 156), *Albanus* (II t 10/1 414), *Anconius* (II t 10/1 592). Lokalna su specifičnost osobna imena *Polensis* (II t 10/1 417) i *Hister*, *Histria*; kognomen Hister nose potomci italske obitelji Palpelija koji su se nastanili i obogatili u Poli (II t 10/1 66, 76), a nosi ga i veteran čiji je otac bio rođeni Sirijac (II t 10/1 74). Prema tome, ime Hister ne označava domoroca, Histra, a još manje poziv glumca, nego novodoseljenog stanovnika regije poznate pod imenom Histria. U slučaju obitelji Palpelija, ovaj je kognomen postao čak i nasljedan.

Nosioci carskih gentilnih imena *Iulius*, *Claudius*, *Flavius*, *Aelius*, *Aurelius*, *Septimius*, *Ulpus*, izrazito su brojni među stanovništvom Pole (95 individua). U ovom nizu „nedostaju“ imena careva koji su kraće vladali, te nisu stigli da zasnuju vlastitu dinastiju ili dodjeljuju slobodu i građansko pravo u Istri. najčešća su carska imena *Iulius* i *Aurelius*, svako sa 30-ak nosilaca, koja se vežu uz dva ključna momenta u životu grada: osnivanje, koje je obilježeno imenom Julija (Cezara ili Oktavijana), i sveopću dodjelu građanskog prava 212.g., popraćenu eksplozijom Karakalinog adoptivnog imena *Aurelius*. Datirani natpisi pokazuju, međutim, da u II-III st. ima dosta Julija, čije su imenske sheme krnje i lišene prenomena - to se tumačilo doseljavanjem stanovništva iz Podunavlja i s Istoka⁸¹. Carska imena *Septimius* i *Ulpus*, obratno, prisutna su u Poli i prije vladavine dotičnih careva: u tom je smislu indikativan natpis Marka Ulpija Kvadrata Provincijala (II t 10/1 426), čiji drugi kognomen objašnjava da je Ulpije Kvadrat doselio u Polu (tj. u Italiju) iz provincije, vjerovatno Hispanije, odakle je potjecao i kasniji istoimeni car. Još su dvije osobe s carskim gentilnim imenom vrijedne da na njih obratimo pažnju:

⁷⁹ M. Križman, *Osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba*, Zagreb 1984 (disertacija), 291.

⁸⁰ F. Tassaux, o.c., 1983-84, passim.

⁸¹ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 32.

Publije Elije Rasparagan, kralj Roksolana (IIIt 10/1 153), i njegov sin Publije Elije Peregrin (IIIt 10/1 154). Rasparagan je poražen u ratu s Hadrijanom, prisiljen na zaključenje mira i protjeran u doživotnu izolaciju (*relegatio*), s boravištem na otočiću Uljanik u Pulskom zaljevu, gdje je pronađen njegov sarkofag i sarkofag njegovog sina Peregrina⁸².

Pet natpisa (s imenima 8 osoba) izvedeno je grčkim pismom (IIIt 10/1, 26,166,212,588; J. Šašel, b. Marušić, 1984, 40). Svi pripadaju robovima ili oslobođenici koji su od gospodara preuzeli latinsko gentilno ime, a zadržali vlastiti kulturni identitet - radeći kao pedagozi i podučavajući mlade u grčkoj pismenosti. Iz zemalja grčkog govornog područja potjecali su i *Basilia Crispina* (IIIt 10/1 162) i *Heraclius Pasocrinus* (IIIt 10/1 421), čija su gentilna imena zadržala grčku osnovu transformiranu pomoću latinskog sufiksa -ius, te robovi i oslobođenici s imenima koja evociraju njihovu domovinu: *Athenius* (IIIt 10/1 334), *Aticus* (IIIt 10/1 22,572), *Salaminus* (IIIt 10/1 60), *Ionice* (IIIt 10/1 398). Došljaci iz Male i Prednje Azije, te s crnomorskih obala, postali su u Poli brojniji tokom II-III st. Ispočetka su dovažani kao robovi, a kasnije su u sve većem broju dolazili samostalno, kao trgovci i obrtnici⁸³. Prepoznatljivi su po osobnim imenima: *Didimus* (IIIt 10/1 382), *Seleucis* (IIIt 10/1 204), *Syrus* (IIIt 10/1 74), *Pergamis* (IIIt 10/1 110), *Phrygia* (IIIt 10/1 116, pogrešna grafija *Prugia*), *Perssis* (IIIt 10/1 298), *Anchialus* (IIIt 10/1 313), *Pamphilus* (IIIt 10/1 116), *Amerimnus* (IIIt 10/1 170), *Libanus* (IIIt 10/1 312), po domicilnoj sintagmi (*ab Efeso natus*, IIIt 10/1 28), ili po gentilnom imenu etničkog postanka (*Bebrycus*, IIIt 10/1 106). Na natpisima III stoljeća, osobito uz ime *Aurelius*, pojavljuju se osobna imena karakteristična za Bliski Istok (*Zoticus*, *Soter*, *Zosimus*), koja gotovo sigurno pripadaju došljacima sa semitskih, odnosno prednjeazijskih područja⁸⁴. Daleko manje ima doseljenih pripadnika evropskih naroda; obitelj Mursija došla je iz Panonije, probivši se među istaknute dekurione Pole (IIIt 10/1 82,84)⁸⁵. Roksolanski kralj Rasparagan (IIIt 10/1 153) i Atije Rufio, zvan Arminio (IIIt 10/1 206) nose prava barbarska imena i potječu s one strane sjeveroistočnih granica Carstva, dok je Antonije Zosimijan, zvan Dalmacijus (IIIt 10/1 199), bez obzira na etničku pripadnost, doselio iz provincije Dalmacije. Trgovac odjevnim predmetima Katuzije Severijan bio je rodом Gal (*civis Gallus*, IIIt 10/1 163), a vjerovatno su, makar i daljim porijeklom, galske narodnosti bili nosioci inače vrlo čestog kognomena *Gallus*, *Gallio* (IIIt 10/1 656,79,352).

⁸² P.Kandler, o.c., 1845,8.

⁸³ G.Brusin, "Orientali in Aquileia", *Aquileia Nostra (AqN)* 24-25,1953-54,35-70.

⁸⁴ G.Brusin, o.c., 1953-54,58 i d.;

IIIt 10/1 199,105,558,222,223,229,581,317,592,372,660,113,430.

⁸⁵ A.Mayer, "Ime Mursa", *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva (VHAD)* 16,1935,5-8.

Običaji usvajanja i oslobođanja robova poremetili su odnos imena i etničke pripadnosti. Ipak, kada bismo pokušali provesti statistiku gentilnih imena, dobili bismo podatke da 45% građana nosi italska gentilna imena, 12% irska (ili vjerovatno ilirska), a 5% imena naglašenog keltskog ili venetskog karaktera, dakle također izvorno pred-rimska. Ostatak stanovnika nema gentilicij (zbog oštećenosti natpisa ili robovskog statusa). Unutar toga, možemo prema osobnim imenima djelomično izdvojiti sekundarne doseljenike (robove, trgovce, mornare, vojnike, pa čak i jednog svrgnutog kralja), koji čine minimalno 5,8% stanovništva. Kada bismo među doseljenike iz grčkog svijeta ubrojili sve one robove i oslobođenike koji imaju grčki kognomen, njihov broj narastao bi na 33%; i premda su robovima često davana latinska ili grčka imena bez obzira na njihovu etničku pripadnost⁸⁶, možemo smatrati približno točnim podatak da je oko 30% stanovništva Pole potjecalo iz raznih, u prvom redu istočnih provincija.

Prema broju pripadnika, vodeće mjesto u koloniji Poli zauzimala je razgranata porodica Lekanija (32 osobe). Sljede nosioci gentilnih imena Julija (31 osoba), Aurelija (29), Vibija (25), Anija (17), Elija (16), Setidija (16), Peticija (15), Flavija (14), Palpelija (13), Polencija (10), Mindija, Turpilija, Cezija, Antonija (9), Papirija (8), te Oktavija, Apuleja i Antistija sa po 7 pripadnika. Ujedno, ekspanzivnost ovih imena nije ograničena na kvantum osoba, nego se proteže i na vremensku kategoriju: zastupljena su na natpisima gotovo kroz čitavu rimskodobnu etapu života grada, od početka I do kraja III st. Očekivana je velika učestalost carskih gentilnih imena (*Iulius, Flavius, Aelius, Aurelius*) i gentilnog imena izvedenog iz naziva kolonije (*Pollentius*). Ostala imena pripadaju ekonomski snažnim familijama, koje su, oslobađajući velik broj robova, ekspandirale u lokalnim okvirima (*Laecanius, Settidius, Palpellius, Vibius*...). Među osobnim imenima, najčešća su slijedeća: *Maximus, -a* (33 osobe), *Tertius, -a* (18 osoba), *Secundus, -a* (13), *Felix, Primus, -a Priscus, -a* (12), *Rufus* (8), *Faustus, Vitalis, Hister, Optatus, Sabinus, Paullus* (7). Evidentno prevladavaju latinska imena, analogno situaciji u Akvileji, gdje su najčešća kognomina ista kao i u Poli (*Primus, Secundus, Tertius, Maximus, Sabinus*)⁸⁷. Najbrojniji grčki kognomen, *Trophimus, -e*, zastupljen je samo kod 6 odoba.

Epigrafički spomenici odražavaju djelić duhovne i socijalne razlike između Pole i ruralnih familija u njenom ageru. Na primjer, u ageru nije pronađen nijedan počasni spomenik ili kip zaslužnog građana; propagandni efekt imao je svoju svrhu samo u gradu, gdje se odvijao javni život. Istaknuti građani ipak su imali običaj da se sahra-

⁸⁶ I. Kajanto, "The Latin Cognomina", *Commentationes humanarum litterarum* (CHL) 36, 1965, 2-418, 134.

⁸⁷ A. Calderini, "Aquileia Romana". *Ricerche di storia e di epigrafia*, Milano 1930, 414.

njuju na svojim ruralnim posjedima (karta 2)⁸⁸. Ruralno stanovništvo bilo je, već po karakteru djelatnosti, jače orijentirano na prirodne sile, kišu, sušu ili hladnoću, a kao posljedica toga, u ageru votivni natpisi čine čak 25% svih pronađenih, dok u gradu čine samo 8%. Unutar kategorije nadgrobnih spomenika također opažemo razlike: u gradu je upotreba stela tek marginalna, dok u ageru stele zauzimaju visoko drugo mjesto po učestalosti. U gradu, oslobođenici čine 26%, a robovi 11% stanovništva. U ageru, odnos je dijametralno suprotan: 18% robova naprama 13% oslobođenika. To znači da je na ruralnim posjedima bilo uposleno razmjerno više robovske snage nego u gradu, ali i da su robovi sposobni samo za jednostavne fizičke poslove rjeđe oslobađani od obrazovanih. Carski posjedi dokumentirani su nalazima spomenika pripadnika carske porodice (robova i oslobođenika), odnosno predijalnim toponimom (karta 3)⁸⁹.

Municipij Nezakcij dao je nevelik broj sačuvanih natpisa, te s rezervom moramo prihvatiti omjere od 22% oslobođenika i 8% robova među stanovništvom. Pravni status nezakcijske općine također je pod znakom pitanja: u III st. javlja se kao „*res publica Nesactiensium*“ (Ilt 10/1 672), no postoji mogućnost da je Nezakcij organiziran kao municipij tek nakon 212.g.⁹⁰ U tom bi slučaju i natpisi duumvira iz Nezakcija (Ilt 10/1 676-677; A. Degrassi, 1967,46) pripadali magistratima Pole, čiji se nadzor protezao i nad Nezakcij. Međutim, zrela urbana i arhitektonska koncepcija rimskog Nezakcija, koja podrazumijeva municipij, a nastala je prije III stoljeća, i neprekinuti kontinuitet naseljenosti nakon razaranja 177.g.p.n.e., čine vjerodostojnijim raniji municipalitet iz vremena početka Carstva⁹¹. Interesantno je da je, od 29 čitkih natpisa iz Nezakcija, čak 14 votivnog karaktera. U imenima epihorskih božanstava osjeća se preživjela tradicija Histra, koja je gotovo potpuno odumrla u imenima živih ljudi⁹². Suprotno očekivanom, u Nezakciju ima vrlo malo osoba prepoznatljivog histarkog porijekla - to su *Rufilia Sceicunda* (Ilt 10/1 689) i rob *Cerdo* (Ilt 10/1 684).

Tokom IV st., kako u Poli, tako i u Nezakciju i kolonijskom ageru, epigrafički izvori naglo se gube. Procvat i ozakonjenje kršćanstva utjecali su na rasap rimskih civilizacijskih dostignuća, i izmak antike Pola je dočekala s povećanim brojem stanovnika, koji nisu ostavljali kamene nadgrobnike iza sebe.

29-X-1991.

⁸⁸ B. Marušić, J. Šašel, 1986, natpis Tita Setidija Firma, pronađen u Betici; Ilt 10/1 568,591; A. Gruborović-Starac 1990 natpis edila i duumvira nađen u Valbandonu.

⁸⁹ Ilt 10/1 593,598,585; C. De Franceschi, o.c., 1939-40,129; Dio C.55,7,5.

⁹⁰ L. Margetić, "Res publica Nesactiensium", ŽA 33/2,1983,195-200,198.

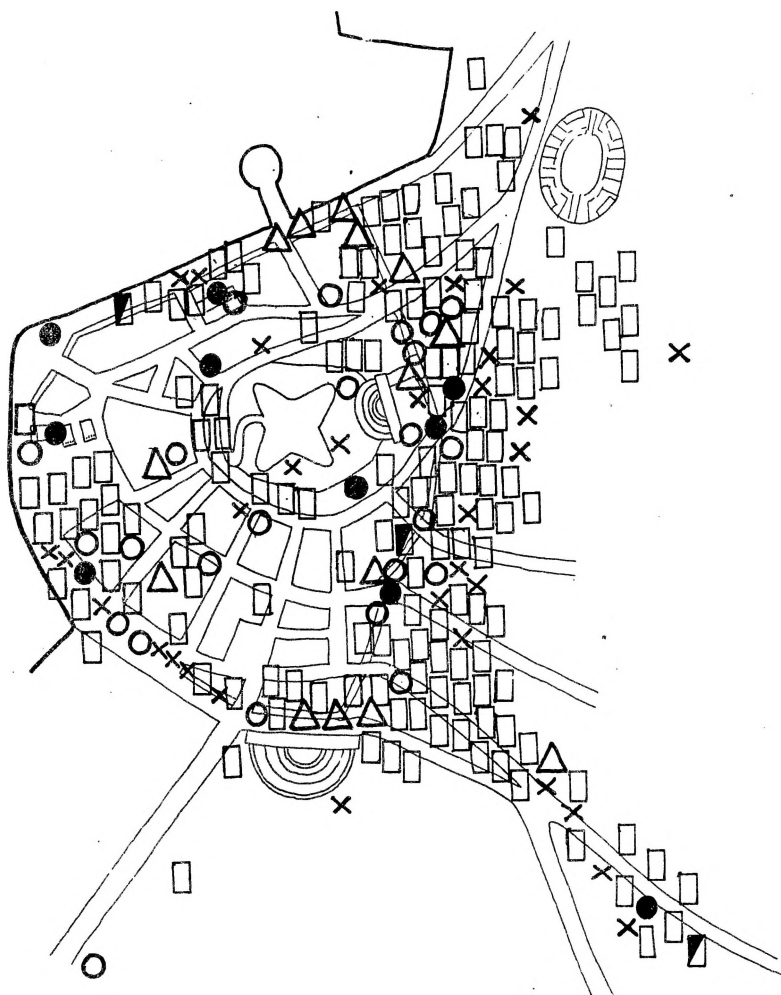
⁹¹ R. Matijašić, "L'Istria tra Epulone e Augusto", AAA 37, 1991, 235-251.

⁹² A. Degrassi, "Culti dell'Istria preromana e romana", *Adriatica praehistorica et antiqua*, Zagreb 1970, 615-633,615-19.

RIASSUNTO

Alka Starac: I CITTADINI DELLA COLONIA POLA NEI MONUMENTI EPIGRAFICI

I monumenti epigrafici rinvenuti nella colonia Iulia Pola e nell'area a essa appartenente riportano i nomi leggibili di 911 persone. Un gruppo di monumenti sepolcrali rivelano la struttura della famiglia: il tradizionale matrimonio (*matrimonium cum manu*) non esisteva più ai tempi della fondazione della colonia. Le consorti, fatta eccezione per le liberte che contraevano matrimonio con il padrone, rimanevano sotto l'autorità del padre. I figli si staccavano dai genitori sposandosi, la famiglia media a Pola, quindi, era costituita dal marito, dalla moglie, dai figli, dagli schiavi e dai liberti che restavano legati alla famiglia con l'istituzione della clientela. La famiglia di *status* medio aveva bisogno di almeno cinque schiavi per i servizi di città mentre gli appartenenti al ceto dei senatori e dei decurioni avevano a carico alcune decine di schiavi. I possedimenti agricoli fuori città richiedevano un maggior numero di schiavi, e le iscrizioni testimoniano che nelle ville rustiche si liberavano meno schiavi che in quelle di città. Le famiglie dei liberti, costrette dalle circostanze, rimanevano più spesso legate al sistema di parentela, e nel loro caso si rinvenivano monumenti sepolcrali comuni, destinati, tra famiglie e parenti, anche a 10 e più persone. I liberti e i loro discendenti diretti costituivano circa il 48% della popolazione di Pola, con ciò che il loro numero andava aumentando nel corso dei secoli successivi (grafico). Tra loro ci sono gli abitanti autoctoni - gli Histri, gli appartenenti alle tribù galliche e germaniche, i greci e i semiti, il che è sporadicamente visibile nella radice etnica dei nomi di persona. Era uso allora conferire loro nomi latini o greci. Dato che ricevevano il nome gentiliuzio del padrone, sono maggiormente diffusi i nomi di famiglie ricche e influenti che possedevano e liberavano un gran numero di schiavi (*Laecanii*, *Palpellii*, *Appuleii*). I cittadini liberi di origine italica, cioè i colonizzatori e i loro discendenti costituivano il 31% della popolazione complessiva, mentre gli schiavi l'11%. Il numero degli schiavi, in effetti, sarebbe suscettibile di correzioni in quanto come ceto più basso venivano a volte seppelliti in fosse comuni o singolarmente senza iscrizioni. Le iscrizioni di soldati e veterani comprendono solo lo 0,7% della popolazione il che smentisce la supposizione che Pola fosse stata una colonia di veterani. La percentuale degli appartenenti al ceto dei cavalieri e dei senatori equivale al 2%. Già dalla fondazione sono presenti gli alti dignitari di Roma appartenenti al milieu di Cesare e Augusto: *Calpurnio Pisone Cesonino*, *Cassio Longino*, *Tauro Stilicio Corvino*, *Mecenate*, *Palpelio Hister*... Esistono degli indizi secondo i quali i membri della dinastia giulio-claudia avevano delle residenze a Pola; sulle scritte sono presenti i nomi dei liberti a loro più vicini, quale era *Antonio Felice*, liberto di *Antonia Minore*. Nell'area della colonia si trovavano possedimenti imperiali indicati da toponimi con nomi imperiali oppure da scritte con il nome di schiavi imperiali e liberti (carta III). Gli schiavi e i liberti imperiali, che a Pola negli uffici gestivano gli introiti dei demani imperiali, sono rappresentati con un significativo 3,3% sul totale della popolazione, e ciò nel periodo da Augusto alla dinastia di Antonino. Per i periodi successivi non ci sono testimonianze epigrafiche. Negli epitaffi non si denota la presenza di pellegrini. Gli Histri romanizzati, trasformati in cittadini o piccoli possidenti terrieri lontani dai centri di potere, sono riconoscibili dal nome peregrino e dallo schema inverso per le donne. Essi rappresentavano il 2,4% della popolazione, ed erano più presenti nei primi decenni dall'esistenza della colonia. I colonizzatori italici costituivano la gran parte della popolazione. Durante il secondo e terzo secolo però a causa del massiccio afflusso di schiavi, la percentuale dei cittadini di origine italica andò diminuendo risultando di poco superiore al 50%. Gli schiavi e i liberti provenivano prevalentemente dalle provincie orientali per cui nei secoli successivi i greci e le genti dell'est costituivano il 45% degli abitanti. Gli immigrati dalle provincie europee e dalle terre barbariche erano relativamente poco numerosi, mentre a Pola giungevano a scopo di commercio o in esilio (vedi l'esempio di *Rasparagano*, re *Rosolano*). L'analisi dei monumenti epigrafici dimostra che la colonia Iulia Pola non venne fondata per procurare guadagno ai veterani bensì, sviluppandosi in centro commerciale e porto, fu colonizzata dagli immigrati di Aquileia e del Veneto, mentre nel contempo divenne uno dei centri di villeggiatura per gli appartenenti alla dinastia Giulia-Claudia e Flavia.

KARTA I

Mjesta nalaza rimskodobnih natpisa u Puli

● Senatori i vitezovi

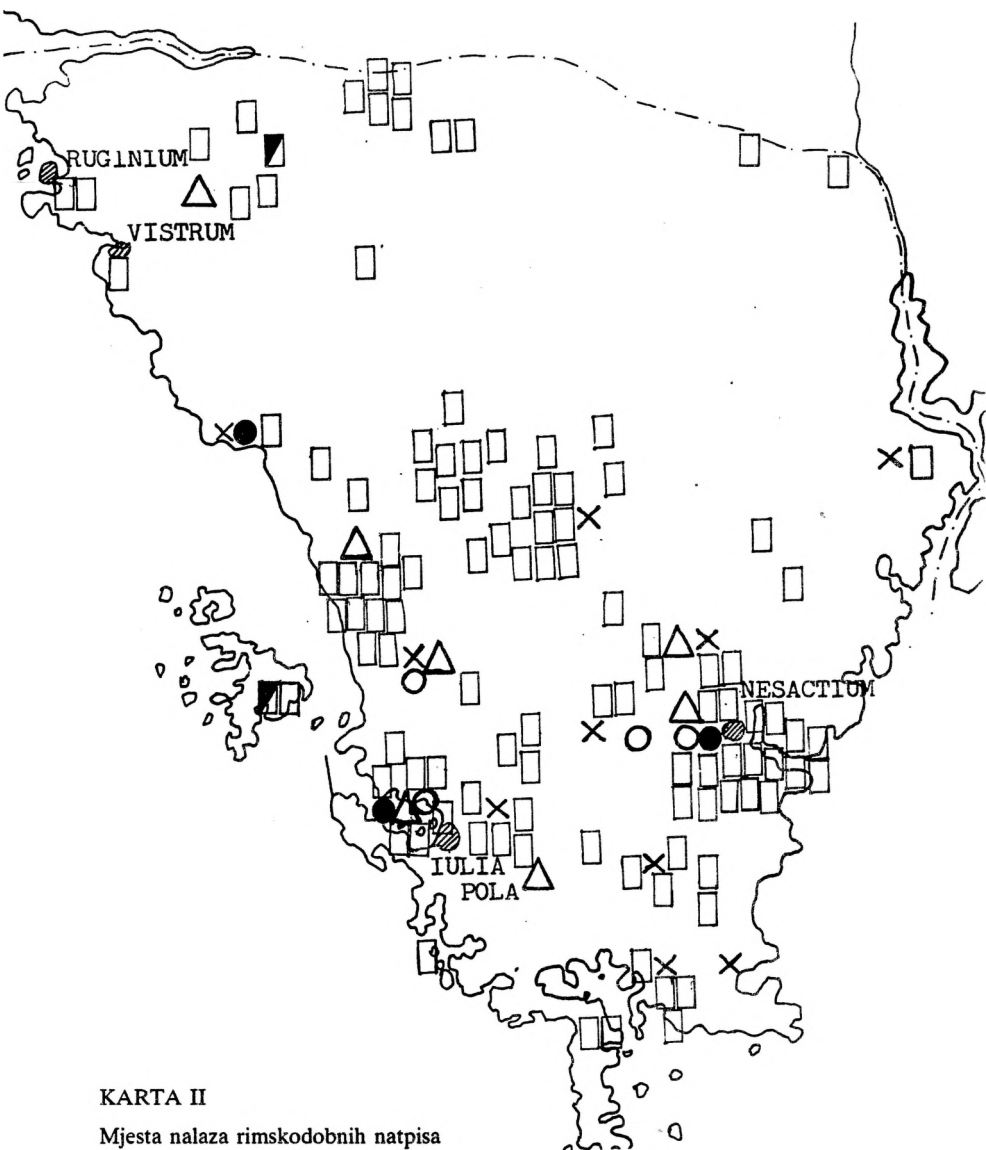
○ Dekurioni

△ Augustali

▬ Vojnici

□ Građani

× Robovi

KARTA II

Mjesta nalaza rimskodobnih natpisa
u ageru kolonije Julije Pole

● Senatori i vitezovi

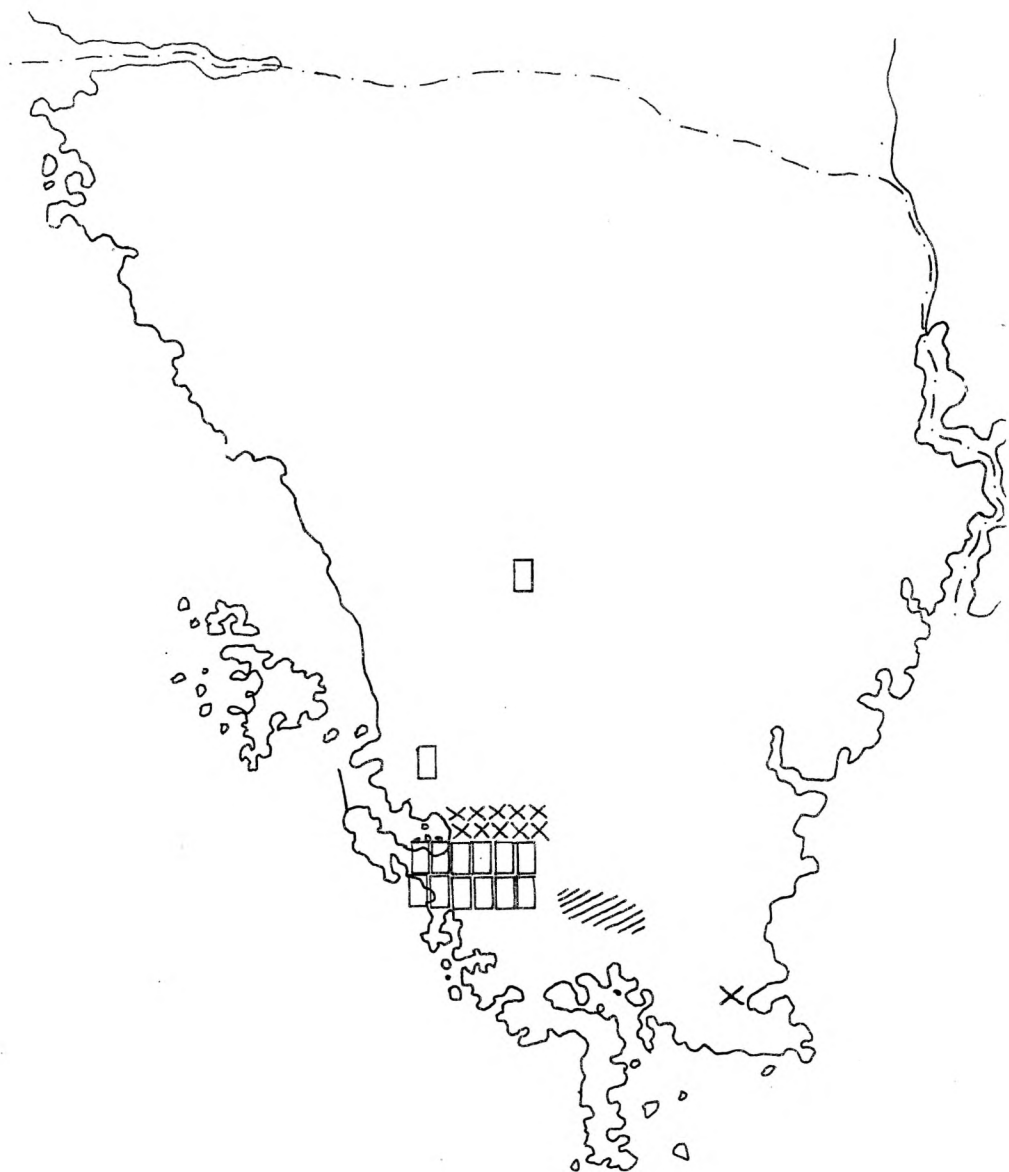
○ Dekurioni

△ Augustali

▨ Vojnici

□ Građani

× Robovi

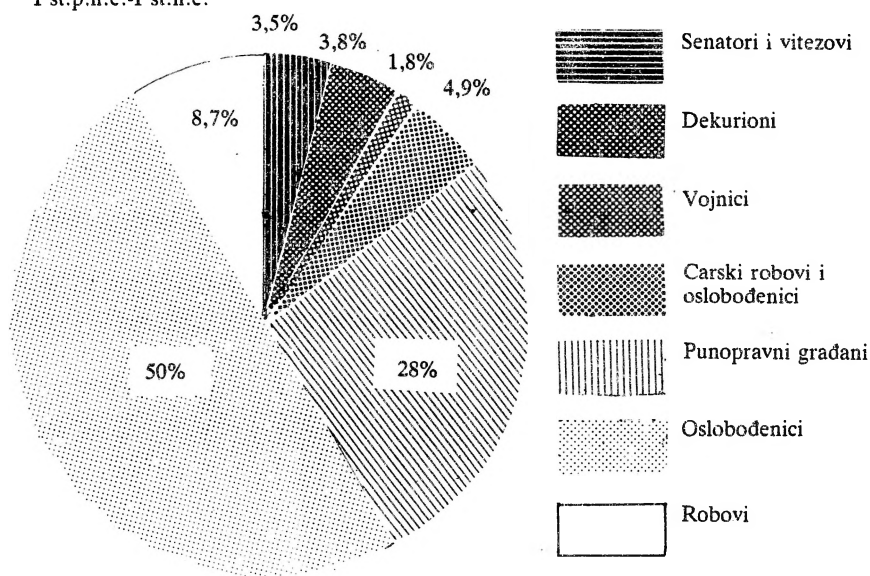
KARTA III

Nalazi natpisa carskih robova i
oslobođenika; pretpostavljeni carski posjedi

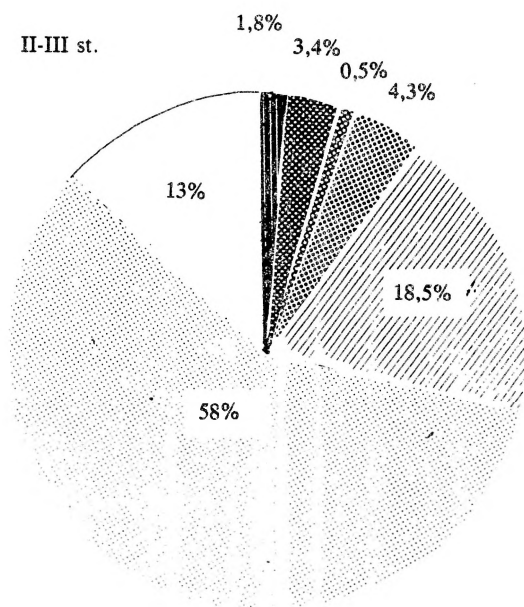
- Carski oslobođenici
- × Carski robovi
- //// Pretpostavljeni carski posjed na položaju Tavian
(= Octavianum)

Socijalni sastav stanovništva

I st.p.n.e.-I st.n.e.

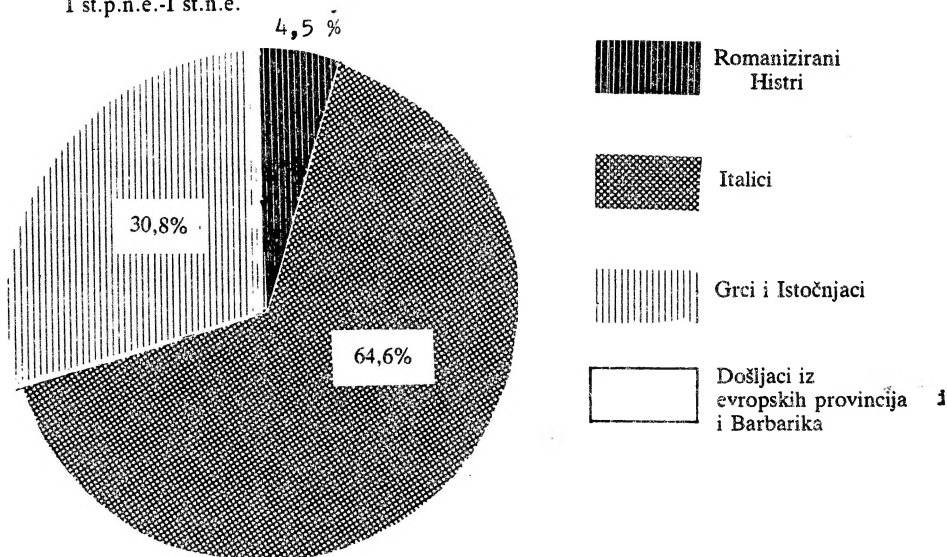

II-III st.

Etnički sastav stanovništva

I st.p.n.e.-I st.n.e.

II-III st.

